

Pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten
van het maatschappelijk werk

Hanny Kraa

Afstudeerscriptie Maatschappelijk Werk en Dienstverlening
Haagse Hogeschool 2004-2005
Begeleider: drs. G.W.J. Nijhuis

Samenvatting

Pornografie is zo oud als de mensheid zelf. Het maatschappelijke tolerantieniveau ten aanzien van pornografie vertoont een golvende lijn. Momenteel worden de huidige Nederlandse maatschappelijke normen op het gebied van pornografie als 'vrij' ervaren. Wat de effecten zijn van pornografie op de gebruiker ervan, is niet duidelijk. Er zijn veel verschillende onderzoeken uitgevoerd waarvan de uitkomsten elkaar tegenspreken.

In het maatschappelijk werk komt pornografie soms aan de orde als probleem of als deelprobleem. Men verwacht cliënten met pornografiegerelateerde problematiek in de toekomst vaker tegen te zullen komen. Sommige maatschappelijk werkers vinden zichzelf onvoldoende geschoold op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek. Anderen zien pornografie niet als een wezenlijk probleem.

Het maatschappelijk werk is momenteel niet gefocust op pornografie als sociaal probleem. Er is geen informatie over pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten van het maatschappelijk werk. Er is geen gelegenheid of aanleiding tot discussie en het onderwerp komt niet of nauwelijks aan bod in de opleiding tot maatschappelijk werker.

De beroepscompetenties van het maatschappelijk werk zijn in de kern geschikt om adequaat met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan. Daarvoor moet echter aan een aantal voorwaarden worden voldaan. Er zijn vier belangrijke aandachtspunten waaraan moet worden gewerkt om pornografie onder de aandacht van het maatschappelijk werk te brengen. Signalering van het sociale probleem, informatie en discussie bieden de basis voor een ethisch kader en methodiekwontwikkeling. Pas dan is er ruimte om pornografiegerelateerde problematiek adequaat het hoofd te bieden in het hulpverleningsproces.

Voorwoord

Deze scriptie vormt de afronding van mijn opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening aan de Haagse Hogeschool.

Toen ik in september 2000 aan mijn vierde en laatste jaar van deze opleiding begon, kon ik niet vermoeden dat ik in 2001 mijn studie zou stopzetten. Met een lamme RSI-hand besloot ik om het schrijven van mijn afstudeerscriptie uit te stellen. Van uitstel kwam afstel en ik dacht niet dat ik ooit nog zou gaan afstuderen. Nu, vier jaar later, is het dan toch zover: hier is mijn afstudeerscriptie.

Voor de totstandkoming van deze scriptie heb ik gebruik mogen maken van de kennis, ervaring en inzichten van verschillende personen. Het is mij een genoegen om hen hier te kunnen bedanken.

Het ligt voor de hand om te beginnen met Sander Zwaving. Zijn aanmoediging was onbetaalbaar. Met zijn niet geringe energie heeft hij me door diverse moeilijke momenten gesleept, ik merkte dat ik er niet alleen voor stond. Hij fungeerde als stimulerend klankbord en leverde creatieve input. Hij heeft mij zeer geïnspireerd, waarvoor dank.

Mijn zus, Gineke Kraa, heeft de hele scriptie met een grote mate van precisie gelezen. Van grote waarde waren haar proeflezen, kritiek en editing, haar inhoudelijke en stilistische commentaren. Zij behoedde mij daarmee voor vele fouten, slordigheden en inconsistenties. Ik heb veel bewondering voor haar scherpe blik, haar inhoudelijke bijdragen en voor haar beheersing van het Nederlands.

Bill Marks wil ik bedanken omdat hij me weer aan het studeren heeft gezet. Af en toe merkte hij langs zijn neus weg op dat het toch wel jammer was, zo'n niet-afgeronde HBO-opleiding. Hij bleef net zo lang koelbloedig prikken en porren tot ik uiteindelijk aan deze scriptie ben begonnen. Hij heeft me op verschillende, soms verrassende wijzen ondersteund.

Gerard Nijhuis, mijn scriptiebegeleider, heeft alle concepthoofdstukken kritisch onder handen genomen en van commentaar voorzien. Hij wees mij op literatuur, nieuwsberichten en maatschappelijke gebeurtenissen. Hij nam elke letter die ik schreef onder de loep en gaf onvermoeibaar opbouwend commentaar. Hij vertelde me terug wat ik had geschreven en hoe ik het kon verbeteren.

Als laatste wil ik de mensen in mijn directe omgeving bedanken, zij begrepen dat ik chagrijnige buien had en knorrige opvliegingen en dat ik soms weken niet van me liet horen. Mijn collega's accepteerden zonder morren dat ik alleen maar over mijn scriptie kon praten, dat ik op onverwachte momenten vrije dagen plande en dat ik er rigide gedragingen op nahield met betrekking tot bijvoorbeeld etenstijd. Ik wil hen bedanken omdat ze met me hebben meegedacht en meegeleefd. Ik ben hen allen veel dank verschuldigd.

Hanny Kraa, juni 2005

Inhoudsopgave

1	Schets van de problematiek.....	7
1.1	Wat is het probleem	7
1.1.1	Inleiding	7
1.1.2	Beschrijving hoe ik aan dit onderwerp ben gekomen	7
1.1.3	Eerste beschrijving van het probleem	9
1.1.4	Nadere probleemverkenning	9
1.2	Wie heeft problemen.....	10
1.2.1	Betrokken partijen.....	10
1.2.2	De ‘probleemhouders’	11
1.3	Wanneer is het een probleem	11
1.3.1	Opgemerkt en onopgemerkt.....	11
1.4	Waarom is het een probleem?.....	12
1.5	Waar doet het probleem zich voor?	13
1.6	Hoe is het probleem ontstaan?	13
1.7	Doelstelling en vraagstelling	14
1.8	Opbouw van de scriptie	14
2	Plaatsbepaling van pornografie in de Nederlandse samenleving	17
2.1	Inleiding	17
2.2	De geschiedenis van pornografie	17
2.2.1	Inleiding	17
2.2.2	Gekozen invalshoeken	17
2.2.3	Gebeurtenissen uit de recente geschiedenis die invloed hebben gehad op zowel de ontwikkeling als de inperking van pornografie	18
2.3	Pornografie in de huidige Nederlandse maatschappij.....	22
2.3.1	Inleiding	22
2.3.2	Direct betrokkenen rondom pornografie.....	22
2.3.3	Wanneer pornografie in de belangstelling komt te staan in de maatschappij	25
2.3.4	Is het een sociaal probleem of een ethisch probleem?	26
2.4	Conclusie	31
3	Effecten van pornografie.....	32
3.1	Inleiding	32
3.2	Relevant onderzoek en literatuur	32
3.2.1	De geschiedenis van het onderzoek naar pornografie.....	32
3.2.2	Recent onderzoek naar pornografie	33
3.2.3	Conclusies van onderzoek naar effecten van pornografie	35
3.3	Inventarisatie van cliëntgroepen van het maatschappelijk werk	36
3.3.1	De verschillende werkgebieden van het maatschappelijk werk	36
3.3.2	Effecten die pornografie kan hebben op cliëntgroepen van het maatschappelijk werk	37
3.4	Conclusie	41
4	Bewustzijn van het maatschappelijk werk op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek	42
4.1	Inleiding	42

4.2	Dataverzamelingstechnieken	42
4.3	Vakliteratuur van maatschappelijk werkers.....	42
4.3.1	Verschillende bronnen	42
4.3.2	De functie die vakliteratuur vervult voor maatschappelijk werkers	43
4.3.3	Pornografie in de vakliteratuur	44
4.4	Interviews met maatschappelijk werkers	44
4.4.1	De functie van deze interviews	44
4.4.2	De onderzoeksbenadering en onderzoeksmethode	44
4.4.3	De vragenlijst.....	45
4.4.4	De respondenten en verantwoording van de keuze.....	45
4.4.5	Uitkomsten van de interviews.....	46
4.5	Bruikbaarheid van het onderzoek	50
4.6	Conclusie	51
4.6.1	Conclusie naar aanleiding van het literatuuronderzoek	51
4.6.2	Conclusie naar aanleiding van praktijkinterviews	51
5	De noodzaak van kennisvergroting op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek.....	53
5.1	Inleiding	53
5.2	Vakliteratuur	53
5.3	Interviews.....	54
5.3.1	Inleiding	54
5.3.2	Kennis van de maatschappelijk werker op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten	54
5.3.3	Hulpverlenend handelen wanneer pornografie aan de orde komt in de hulpverlening	55
5.3.4	Bewustzijnsniveau	56
5.4	Conclusie	57
6	De beroepscompetenties van het maatschappelijk werk.....	58
6.1	Inleiding	58
6.2	Korte samenvatting van de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk	58
6.2.1	Inleiding	58
6.2.2	Korte beschrijving van de vijf beroepscompetenties	58
6.3	De beroepscompetenties in verhouding tot pornografiegerelateerde problematiek	60
6.3.1	Inleiding	60
6.3.2	De vakinhoudelijke competentie en pornografiegerelateerde problematiek	60
6.3.3	De sociaal-communicatieve competentie en pornografiegerelateerde problematiek	61
6.3.4	De methodische competentie en pornografiegerelateerde problematiek ..	63
6.4	Conclusie	63
7	Conclusies en aanbevelingen.....	65
7.1	Inleiding	65
7.2	Antwoorden op de deelvragen	65
7.2.1	Inleiding	65

7.2.2	Antwoord op deelvraag 1: de plaats van pornografie in de Nederlandse maatschappij	65
7.2.3	Antwoord op deelvraag 2: effecten van pornografie op cliënten van het maatschappelijk werk	66
7.2.4	Antwoord op deelvraag 3: bewustzijnsniveau van het maatschappelijk werk	66
7.2.5	Antwoord op deelvraag 4: kennisniveau van het maatschappelijk werk..	67
7.2.6	Antwoord op deelvragen 5 en 6: competentieniveau van het maatschappelijk werk	67
7.3	Antwoord op de centrale vraagstelling	68
7.4	Aanbevelingen	69
7.5	Conclusie	71
8	Bijlage: Bronvermelding	72

1 Schets van de problematiek

1.1 Wat is het probleem

1.1.1 Inleiding

In de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (hierna afgekort tot MWD) wordt geen speciale aandacht besteed aan het effect dat pornografie kan hebben op cliënten. In de werkvelden van het maatschappelijk werk lijkt pornografie een enkele keer hooguit een zijdelingse rol te spelen, waarbij geen bijzondere behoefte lijkt te bestaan om zich nader in het onderwerp te verdiepen. Er zijn althans geen post-HBO opleidingen, cursussen of trainingen die pornografie behandelen. Kennelijk is pornografie geen interessant kennisgebied voor het maatschappelijk werk. Toch zie ik een aantal redenen om er een scriptie aan te wijden. Deze redenen zal ik in dit hoofdstuk nader toelichten.

1.1.2 Beschrijving hoe ik aan dit onderwerp ben gekomen

In mijn werkveld (het bedrijfsmaatschappelijk werk) is pornografie enkele keren onder de aandacht gekomen in een 'bijrol' als 'mede-probleemveroorzaker'.

Een cliënte met relatieproblemen vertelde dat zij pornografie in de computer van haar man had aangetroffen en dat dit voor haar een extra 'bewijs' was geweest dat zij hem niet kon vertrouwen.

Een ander voorbeeld is een cliënt die was ontslagen wegens pornonetten¹ tijdens werktijd. Hij vroeg zich af waarom zijn collega's, die 'normale' films downloaden tijdens werktijd, niet werden ontslagen; met andere woorden: hij had het gevoel dat zijn werkgever een willekeurig waardeoordeel velde en hem op grond daarvan ontsloeg. Een collega die de hele dag op funda.nl zit, kost de baas toch ook geld?

In beide voorbeelden was pornografie een medeveroorzaker van het centrale probleem van mijn cliënten. In de probleemoplossende gesprekken kwam het als onderwerp verder niet onder de aandacht, omdat ik mij richtte op het centrale probleem en de pornografie zag als een toevallig bijverschijnsel waar verder geen aandacht aan hoefde te worden geschonken.

Toen ik beide cases aan een evaluatie onderwierp, merkte ik dat ik het vervelend vond om niets te weten over de eventuele rol die pornografie kan spelen bij cliënten. Hoewel het voor de behandeling niet noodzakelijk was geweest dat ik deze kennis had gehad, dacht ik dat het mij zou baten om bekend te zijn met het verschijnsel pornografie en wat voor invloed dit zoal uitoefent op mensenlevens. Bovendien had ik geen ethisch kader aan de hand waarvan ik het gebruik van pornografie kon beschouwen. Toen ik dit met collega's besprak, sloeg de stemming al gauw om in lacherigheid en vond ik mijn eigen idee bespottelijk.

Maanden later hielp ik op een avond een kennis bij de herinstallatie van zijn computer. We hadden een luchtig gesprek waarbij hij vertelde voor welke doeleinden hij zijn pc gebruikte. Langs zijn neus weg liet hij weten dat hij de pornografie in een 'verborgen'

¹ 'pornonetten': jargon voor het bezoeken van websites met pornografische inhoud

directory had opgeslagen, omdat zijn vriendin er niet van hield en het waarschijnlijk niet leuk zou vinden dat hij zich er wel mee bezighield.

Het verbaasde me dat hierover binnen een relatie een conflict kon ontstaan en ik vroeg me af welke bezwaren de vriendin had (had ze een bezwaar tegen pornografie of tegen het stiekeme, of speelde er nog iets anders?). Wat maakte de aantrekkelijkheid van pornografie toch zo groot dat mijn kennis ertoe werd bewogen om er in het geheim mee door te gaan?

Toen ik dit op het werk besprak met enkele collega's van wie ik wist dat het redelijk ervaren pornonettars waren, reageerden zij helemaal niet verbaasd. Enkelen hadden zelf ook pornografie in een verborgen directory staan. 'Het is gewoon een kwestie van smaak, de één vindt het leuk en de ander niet.' Nog begreep ik niet waarom dit dan in het geheim moest. Wat was er voor speciaals met pornografie? Op het ogenblik is er in de Nederlandse cultuur immers een tendens gaande waarbij men open is over seksualiteit, waarbij het 'in' is om te genieten van erotiek en het gebruik van erotische hulpmiddelen, waaronder ook pornografie¹. Waarom was het dan kennelijk normaal dat in de intiemste privé-kring die er bestaat een taboe ligt op het gebruik van pornografie?

Deze vraag hield mij bezig en aldus begon mijn zoektocht op het internet. Ik zocht naar artikelen of misschien literatuurlijsten die dit onderwerp zouden behandelen. Ook was ik benieuwd naar wat de medische en psychologische sites zouden zeggen over dit onderwerp. Ik kwam veel websites tegen die pornografie behandelden, vele hiervan waren echter ongefundeerd en schreven vanuit een bepaalde ideologische invalshoek, bijvoorbeeld christelijk getinte websites². Gefundeerde wetenschappelijke onderzoeken kwam ik amper tegen. Hier en daar een enkel krantenartikel en een enkele scriptie uit naam van een mediaopleiding. Een interessant onderzoek bleek een door de Australische regering gesubsidieerd driejarig onderzoek, hier kom ik later nog op terug. Ik kwam een nieuwsartikel tegen over het verbod in een EBI³ voor pedofielen om zich op een naturistentijdschrift te abonneren. Zij zouden zich immers kunnen verlustigen aan onschuldig bedoelde foto's van naakte kinderen. Ondanks (of misschien wel dankzij) het neutrale, informatieve karakter van het artikel, voelde ik allerlei vragen in me opkomen. Zouden plegers van een 'normaal' seksueel delict ook een verbod hebben op abonnementen op blootbladen? Zou pornografie niet juist een seksuele spanning wegnemen waarmee verdere seksuele delicten konden worden voorkomen? Ik vroeg me af of hier onderzoek naar was gedaan en wat hiervan de uitkomsten waren. Ik vroeg me ook af waarop de beslissing om het naturistentijdschrift voor pedofielen te verbieden was gefundeerd. Verder kwam voor het eerst de vraag bij mij naar boven of het niet zinvol zou zijn geweest als ik hierover in de opleiding een lessenblok had kunnen volgen, waardoor ik ten minste op de hoogte had kunnen zijn geweest van het bestaan van dergelijke problematiek.

Ik vroeg me af of ik mijn scriptie misschien kon gebruiken om onderzoek naar

¹ Rossum, M. van. 'Porno is uit'. De Volkskrant, 2003; TV-programma 'De jungle van de tienerseks'. VARA/NPS, 12 mei 2005; Ammelrooy, P. van. 'De pc onthoudt veel – ook foute zaken'. De Volkskrant, 2005.

² Bijvoorbeeld: <http://www.ontmoeting.be>, <http://groups.msn.com/christengroei5/hulpverlening.msnw>, <http://www.proclaim.nl/pornografie.html>, <http://www.kerkvanjesuschristus.nl/stem/monson.htm>

³ Type gevangenis: Extra Beveiligde Inrichting

pornografie te doen. Als uitkomst zou ik dan willen weten of het relevant en misschien wel noodzakelijk is voor het maatschappelijk werk om zich te verdiepen in dit onderwerp.

Toen ik hier en daar mijn idee opperde om een scriptie te schrijven over de effecten van pornografie, varieerden de reacties van voorzichtig-negatief tot uitgesproken negatief. De bezwaren van de verschillende mensen kwamen met elkaar overeen.

Het eerste bezwaar was: “Jouw opleiding gaat nooit akkoord met dat onderwerp.”

Het tweede bezwaar was: “Wil je jouw scriptie ooit nog aan je ouders laten lezen? Dan kun je natuurlijk nooit met dit onderwerp komen aanzetten.”

Er leek iets speciaals aan de hand te zijn met pornografie. Scripties op maatschappelijk werkgebied kunnen allerhande ernstige zaken behandelen, zoals criminaliteit, kindermishandeling en zelfdoding. Wat voor schokkends zou er met pornografie kunnen zijn waardoor dat geen geschikt onderwerp zou zijn? Of zou het juist helemaal niet worden gezien als een potentiële probleemveroorzaker, of in ieder geval een onderwerp dat het nader onderzoeken ervan waard is?

Mijn indruk was dat er weinig bruikbare vakliteratuur over pornografie beschikbaar is voor maatschappelijk werkers. Daaruit trok ik de conclusie dat het maatschappelijk werk niet bekend is met pornografie vanuit professionele invalshoek, met andere woorden: met de problematiek die met pornografie kan samenhangen en waarmee het maatschappelijk werk via cliënten te maken kan krijgen.

Ik kon ook geen informatie vinden op grond waarvan de conclusie was getrokken dat het maatschappelijk werk deze kennis niet nodig had. Omdat ik pornografie beschouw als een maatschappelijk fenomeen, lijkt het mij een probleem op zich dat het maatschappelijk werk niet bekend is met de effecten die pornografie kan hebben op (het leven van) diverse cliëntgroepen.

1.1.3 Eerste beschrijving van het probleem

Hieronder vat ik samen welke zaken een probleem kunnen vormen. Deze zaken worden in de volgende paragraaf toegelicht.

Ten eerste de onbekendheid van de maatschappelijk werker met pornografie als maatschappelijk fenomeen.

Ten tweede is het maatschappelijk werk onbekend met de effecten die pornografie kan hebben op (het leven van) de diverse cliëntgroepen.

Ten derde ontbreekt bij het maatschappelijk werk (bekendheid met) bestaand onderzoek en literatuur over pornografie in relatie tot het methodisch handelen van de maatschappelijk werker.

Als laatste komt in de opleiding tot maatschappelijk werker een algemene verkenning van pornografie niet aan bod..

1.1.4 Nadere probleemverkenning

In deze paragraaf wil ik toelichten waarom ik bovenstaande hypothesen als een probleem zie.

Als eerste de onbekendheid van de maatschappelijk werker met het maatschappelijk

fenomeen pornografie. Wat bedoel ik met pornografie als ‘maatschappelijk fenomeen’? Daarmee bedoel ik dat pornografie in mijn ogen een verschijnsel is dat is vervlochten met onze samenleving. Het is eruit ontstaan, het wordt er door in stand gehouden en het komt voor in alle sociale lagen van de maatschappij. Het is in de wet betrokken¹ en het is gecommmercialiseerd: er wordt geld mee ver

[tekst weggevallen]

n worden geraakt door dit verschijnsel. Met ‘geraakt’ bedoel ik dan: gevolgen hebben ondervonden, zowel positieve als negatieve, van het verschijnsel pornografie.

Daarmee is dan meteen het tweede probleem omschreven: het maatschappelijk werk is onbekend met de effecten die pornografie kan hebben op (het leven van) de diverse cliëntgroepen.

Voortvloeiend daaruit wil ik dan als derde noemen: het bij het maatschappelijk werk ontbreken van (bekendheid met) bestaande onderzoeken en literatuur over pornografie in relatie met het methodisch handelen van de maatschappelijk werker.

‘Bekendheid met’ heb ik tussen haakjes gezet, omdat het mij op het moment van stellen niet duidelijk is of het maatschappelijk werk zich niet heeft verdiept in bestaande literatuur, of dat er simpelweg helemaal geen literatuur is.

Wanneer er geen onderzoek is gedaan naar een bepaald verschijnsel, of wanneer er geen of weinig vakliteratuur over aanwezig is, betekent dat niet dat het probleem er dan niet is. Mijns inziens is het probleem dan zelfs ernstiger. Literatuur en onderzoek verschaffen de maatschappelijk werker niet alleen de relevante kennis, maar hebben ook een signalerende en bewustmakende functie. Daarnaast draagt literatuur regelmatig bij aan de oplossing van bestaande problemen; de maatschappelijk werker haalt immers een deel van zijn handelingskennis uit literatuur. Daarom wil ik dit als onderdeel van het probleem benoemen.

Als laatste wil ik dan signaleren dat in de opleiding tot maatschappelijk werker een algemene verkenning van pornografie niet voorkomt, zoals dat WEL gedaan is met andere maatschappelijke verschijnselen die invloed kunnen hebben op cliënten; bijvoorbeeld internetgebruik, prostitutie, de leen- en kredietwereld, de wetgeving rondom softdrugs, enzovoort. De opleiding is voor veel maatschappelijk werkers de basis van hun verdere professionele ontwikkeling. Wellicht zou het teveel zijn om het onderwerp uitgebreid te behandelen in deze brede opleiding, maar een algemene kennismaking met pornografie als maatschappelijk verschijnsel zou volgens mij zinvol kunnen zijn. Het is mij onbekend of er bewust is gekozen voor het al dan niet behandelen van dit onderwerp in de opleiding.

1.2 Wie heeft problemen

1.2.1 Betrokken partijen

De betrokken partijen bij deze scriptie zijn de volgende:

¹ Wetboek van Strafrecht, Titel XIV Misdrijven tegen de zeden (art. 239 t/m art. 253)

1. De Haagse Hogeschool, ofwel de opdrachtgever.
De opdracht van de Haagse Hogeschool is: schrijf een scriptie over een onderwerp dat het maatschappelijk werk raakt en dat nader ingaat op het hanteren van de professionele rol door maatschappelijk werkers.
2. Ikzelf, ofwel de initiatiefnemer/probleemaanbrenger. Door factoren in mijzelf en in mijn omgeving ben ik er op uitgekomen om pornografie als onderwerp te kiezen en een probleem over dit onderwerp aan te dragen.
3. Cliënten van het maatschappelijk werk die invloed van pornografie op hun leven (kunnen) ondervinden. Het gaat hier dus om cliënten in wier behandelingstraject het bepalend is (of kan worden) dat de maatschappelijk werker bekend is met pornografie.
4. De maatschappelijk werkers die mijns inziens onvoldoende kennis hebben van het maatschappelijk fenomeen 'pornografie'.

1.2.2 De 'probleemhouders'

De maatschappelijk werkers zijn de directe 'probleemhouders'.

Volgens mijn stelling zijn zij onvoldoende op de hoogte van pornografie en is dit een probleem.

Het probleem ligt indirect bij de cliënten, omdat hun begeleidingstraject tekort kan schieten.

Direct ligt het probleem bij de maatschappelijk werkers zelf, omdat het hen ontbreekt aan professionele kennis over een deelterrein van hun vakgebied, en omdat zij -volgens mij- hier niet van weten en er dus geen actie op kunnen ondernemen.

1.3 Wanneer is het een probleem

1.3.1 Opgemerkt en onopgemerkt

Het probleem kan in verschillende situaties opduiken. Ik maak daarbij onderscheid tussen bewuste en onbewuste situaties. In beide gevallen doet het probleem zich voor.

- Bewuste situaties: wanneer de maatschappelijk werker zelf ervaart dat hij kennis op het gebied van pornografie mist.

Drie voorbeelden van zo'n bewuste situatie.

1. Wanneer een cliënt om advies vraagt op dit gebied. (Bijvoorbeeld een ouder die wil weten hoe erg het is dat zijn kind op internet pornosites heeft bezocht).
2. Wanneer een maatschappelijk werker te maken krijgt met cliënten die in de industrie werken. (Bijvoorbeeld een pornoactrice die zich schaamt en haar familie niet meer onder ogen durft te komen).
3. Wanneer een maatschappelijk werker met juridische kwesties in aanraking komt. (Bijvoorbeeld een cliënt die door zijn werkgever wordt ontslagen wegens het bezoeken van pornosites).

- Onbewuste situaties: wanneer de maatschappelijk werker zich niet bewust is van een gemis aan kennis op het gebied van pornografie.

Twee voorbeelden van zo'n onbewuste situatie zijn:

1. Wanneer een maatschappelijk werker door interventie het gebruik van pornografie zou

moeten stimuleren of voorkomen. Bijvoorbeeld een reclasseringsambtenaar die een gespreksgroep met seksueel-delictplegers leidt, en niet stilstaat bij mogelijke positieve toepassingen of juist gevaarlijke effecten van pornografie.

2. Wanneer een maatschappelijk werker vanuit de eigen socialisatie waarden en normen omtrent pornografie heeft opgedaan, deze onbewust als een vanzelfsprekendheid ziet en daardoor onbewust toepast in de behandeling. Bijvoorbeeld een orthodox-christelijk maatschappelijk werker die in een jeugdcentrum adviseert tegen alle vormen van pornografie, zonder zich werkelijk in het fenomeen te hebben verdiept.

1.4 Waarom is het een probleem?

Als het maatschappelijk werk onvoldoende of onvolledig op de hoogte is van het maatschappelijk fenomeen pornografie (met bijbehorende effecten), ontstaat het risico dat de maatschappelijk werker op diverse vlakken niet voldoende is voorbereid bij het ingaan van het adviserings- of begeleidingstraject met een cliënt.

Dit kan een minder effectief of, in het negatiefste geval, een schadelijk effect hebben op het welzijn van de cliënt.

Bijvoorbeeld: een maatschappelijk werker heeft een gezin in behandeling dat kampt met problemen van diverse aard. Op een gegeven moment wordt in de behandeling gewerkt aan disfunctionele gedragspatronen tussen de vader en de moeder. Zijdelings komt even ter sprake dat zowel de vader als de oudste zoon pornografie in bezit hebben. De maatschappelijk werker is niet bekend met de invloed die pornografiegebruik op relationele verbanden kan hebben en pikt niet op dat het in dit geval een zware druk op het gezin legt. De aandacht blijft gericht op het conflict tussen de twee kampen die zich in het gezin hebben gevormd. Niemand heeft helaas in de gaten dat door kennisgebrek en onbegrip binnen het gezin ten aanzien van pornografiegebruik, het conflict is ontstaan en irreële wederzijdse eisen worden gesteld.

In dit voorbeeld heeft de maatschappelijk werker de mogelijke grote rol van pornografie over het hoofd gezien. Daardoor is het behandelingstraject langer en minder effectief geworden dan het had kunnen zijn.

Het genoemde schadelijke effect zou zich bijvoorbeeld ook kunnen voordoen in de jeugdzorg.

Een maatschappelijk werker/begeleider in een KTC¹ ontdekt dat een van de jongeren een doos met pornoboekjes onder zijn bed heeft. Het kind wordt berispt omdat het huisregels heeft overtreden. De begeleider is onbekend met de effecten en het gebruik van pornografie en geeft het kind derhalve ongemerkt zijn persoonlijke mening over pornografie mee. Het kind krijgt te horen dat pornografie vrouwenvriendelijk en pervers is en dat het ziekelijk is om ervan opgewonden te raken. Het kind denkt daardoor onterecht dat het seksueel ongezond in elkaar zit en wordt in die ontwikkeling geremd. Pornografie is tegenwoordig zo'n groot aanwezig onderdeel in de maatschappij, dat het een deel van de vorming van de mens is geworden. Het maatschappelijk werk moet hiervan bewust worden gemaakt. Hier kom ik later in deze scriptie op terug.

¹ Kamer Trainings Centrum, opvanghuis voor jongeren

1.5 Waar doet het probleem zich voor?

Het probleem doet zich voor in situaties waarbij de aan- of afwezigheid van pornografie een negatieve invloed uitoefent op het welzijn van een cliënt van het maatschappelijk werk.

Ik denk daarbij in het bijzonder aan de volgende maatschappelijk werkgebieden:

- jeugdhulpverlening
- ouderenhulpverlening
- alloctonenhulpverlening
- bedrijfsmaatschappelijk werk
- reclassering/gedwongen hulpverlening
- seksespecifieke hulpverlening
- algemeen maatschappelijk werk

1.6 Hoe is het probleem ontstaan?

In de geschiedenis is te zien dat er een golfbeweging gaande is op het gebied van taboevorming rond pornografie¹. Of de geschreven en ongeschreven normen nu streng of vrij waren, altijd is er toch enige mate van taboevorming geweest.

Zo ook in de hedendaagse tijd. De huidige normen op het gebied van seksualiteit in het algemeen en op het gebied van pornografie in het bijzonder, worden over het algemeen als ‘vrij’ ervaren (ik beperk me hierbij tot de Nederlandse samenleving).

Het aantal uitzendingen van pornofilms op televisie is sinds begin 2004 weliswaar gedaald, mogelijk vanwege een ‘verzadiging’ bij de kijker, maar pornosterren zijn ‘hot’, hun autobiografieën vliegen over de toonbank en een aantal heeft zijn eigen website en fanclub. In een vrouwenblad staat een cursus ‘pikante homevideo’s maken’ en in de Bijenkorf kunnen vibrators van eigen merk worden gevonden, uitgestald op de lingerieafdeling. Er worden jaarlijks meerdere erotische beurzen georganiseerd: momenteel kennen we de Kama Sutra, Eros, Extravaganza, HollandErotica en Mega Erotica, en dan zijn de kleinere evenementen nog niet genoemd.

Ondanks alles is er ook nu een bepaald taboe op het gebied van pornografie.

Voorbeelden hiervan zijn:

- In relationeel verband bijvoorbeeld: de vrijgevochten Viva-vrouw die in haar single-tijd zo modern en zelfbewust was en zo nu en dan een erotische film huurde, vindt het niet oké dat haar man porno in huis heeft nu ze een relatie hebben;
- Ook in familieverband is pornografie onwenselijk: als familie over de vloer komt, wordt eventueel aanwezige porno op een discrete plaats weggelegd;
- In de christelijke en islamitische geloofsrichtingen wordt pornografie over het algemeen afgekeurd. In die sociale verbanden vindt het gebruik van pornografie dan ook meestal in het geheim plaats.

Taboevorming verklaart nog niet waarom in het maatschappelijk werk geen aandacht is voor pornografie. Het maatschappelijk werk houdt zich immers wel vaker bezig met

¹ Zie hoofdstuk 2 ‘Plaatsbepaling van de pornografie in de huidige Nederlandse samenleving’.

mensen die zich vanwege hun sociale situatie en/of hun gedrag in de marge van de maatschappij bevinden. Doe een greep uit de groepen cliënten van het maatschappelijk werk en de ‘taboes’ komen tevoorschijn: mensen met schulden, pedofielen, gedragsgestoorden, seksueel misbruikten, dak- en thuislozen, gokverslaafden; alleen al deze cliëntgroepen dragen één of meer problemen met zich mee die hen in een gemarginaliseerde positie plaatsen. Marginalisering zit als het ware ingebakken in het maatschappelijk werk, het is juist geen reden om buiten het interessegebied en het werkveld van het maatschappelijk werk te vallen.

Wat is dan de reden dat pornografie niet onder de aandacht valt bij het maatschappelijk werk? Verschillende oorzaken zijn mogelijk, bijvoorbeeld: de effecten worden onderschat, het is een onbewust taboe, de doelgroep is te klein en daardoor niet interessant.

1.7 Doelstelling en vraagstelling

Met het onderzoeken van deze thematiek in deze scriptie wil ik een bijdrage leveren aan de oplossing van het probleem. Mijn *doel* is tweeledig.

1. Het maatschappelijk werk bewust maken van de relevantie van kennis van (de effecten van) pornografie.
2. Een bijdrage leveren aan de professionele ontwikkeling van het maatschappelijk werk, en dan specifiek het aanreiken van handelingsstrategieën met betrekking tot pornografiegerelateerde problematiek.

Mijn *vraagstelling* is:

Heeft het maatschappelijk werk nieuwe competenties en vaardigheden nodig om pornografiegerelateerde problematiek bij haar cliënten te kunnen herkennen en ermee om te kunnen gaan, en zo ja, welke zouden dat kunnen zijn?

Deze vraagstelling kan ik uiteenleggen in de volgende deelvragen.

- Wat voor plaats heeft pornografie momenteel in de Nederlandse maatschappij?
- Welke effecten kan pornografie hebben op cliënten van het maatschappelijk werk?
- Moet het maatschappelijk werk bewust worden gemaakt van de mogelijke effecten die pornografie op cliënten heeft?
- Moet de kennis van de maatschappelijk werkers worden vergroot op het gebied van de effecten van pornografie?
- Heeft het maatschappelijk werk voldoende competentie om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan?
- Welke nieuwe methodieken, vaardigheden en handelingsstrategieën zijn aan te bevelen voor het maatschappelijk werk wanneer deze specifieke problematiek zich voordoet?

1.8 Opbouw van de scriptie

In hoofdstuk twee ga ik allereerst in op de geschiedenis van de pornografie. Dit doe ik om een kader te scheppen voor de plaatsbepaling van pornografie in de huidige

Nederlandse maatschappij. De geschiedenis van de pornografie behandel ik door weer te geven hoe de ontwikkelingen omtrent pornografie zijn geweest op sociaal, op economisch, op politiek en op juridisch niveau.

In hoofdstuk drie bespreek ik welke effecten pornografie kan hebben op cliënten van het maatschappelijk werk. Daarmee wil ik een indruk geven van de impact die pornografie kan hebben, van de diversiteit van de problematiek en van de cliëntgroepen die het meest te maken hebben met de effecten van pornografie. Ik bespreek deze effecten door een inventarisatie te maken van de cliëntgroepen waarmee het maatschappelijk werk te maken krijgt en dan te benoemen welke rol pornografie in het leven van deze cliënten zou kunnen innemen. Daarnaast behandel ik relevant onderzoek en literatuur waaruit blijkt dat het zinvol is voor het maatschappelijk werk om op zijn minst een nadere verkenning van het onderwerp te doen.

In hoofdstuk vier bekijk ik of het maatschappelijk werk zich bewust is van de mogelijke effecten die pornografie op cliënten heeft. Dit onderzoek ik omdat ik wil vaststellen of het nodig is om dit onderwerp als een probleem te signaleren bij het maatschappelijk werk. Zolang de maatschappelijk werker zich niet bewust is van mogelijke effecten van pornografie op cliënten, zal de mogelijkheid bestaan dat er een onvolledige of zelfs onjuiste diagnose wordt gesteld, hetgeen zijn consequenties kan hebben voor het vervolgtraject. Als het maatschappelijk werk zich niet bewust is van de mogelijke effecten van pornografie, heeft dit dus gevolgen voor het hulpverlenend handelen. In het hoofdstuk beschrijf ik de uitkomsten van mijn onderzoek op gebied van beschikbare vakliteratuur over pornografie en van daarnaast een aantal interviews dat ik bij maatschappelijk werkers over dit onderwerp heb afgenomen.

In hoofdstuk vijf ga ik in op de vraag of de kennis van het maatschappelijk werk op het gebied van de effecten van pornografie moet worden vergroot. Dit wil ik nagaan omdat bewustwording alleen niet voldoende is. Als het maatschappelijk werk zich wel bewust is van de mogelijkheid dat pornografie invloed heeft op haar cliënten, maar niet op de hoogte is van eventuele positieve of negatieve effecten, omgangswijzen en dergelijke, dan bestaat nog steeds de mogelijkheid dat de maatschappelijk werker een onjuiste richting op gaat in de begeleiding van zijn cliënt. Tevens ga ik in dit hoofdstuk in op (relevante delen van) de inhoud van de beschikbare vakliteratuur en wederom op gesprekken die ik hierover met het maatschappelijk werk heb gevoerd.

In hoofdstuk zes behandel ik de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk. Heeft het maatschappelijk werk voldoende competentie om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan? Dit wil ik weten omdat het maatschappelijk werk naast bewustzijn en kennis, ook de juiste competenties nodig heeft om effectief met deze problematiek te kunnen omgaan. Ik beschrijf dit door de huidige competenties van het maatschappelijk werk te leggen naast de genoemde problematiek.

Hoofdstuk zeven tenslotte bevat mijn conclusies en aanbevelingen. Ik benoem de antwoorden op de vragen die ik in mijn scriptie heb gesteld. Daarna geef ik aan welke nieuwe methodieken, vaardigheden en handelingsstrategieën zijn aan te bevelen voor het

maatschappelijk werk wanneer deze specifieke problematiek zich voordoet. Ik doe dit omdat het van belang is om te weten of er naast mijn scriptie aanvullend en verdiepend onderzoek op dit gebied gewenst is. Daarnaast wil ik graag een bijdrage leveren aan de handelingsvaardigheden van het maatschappelijk werk: hoe kan men het in de praktijk beter leren onderkennen en ermee leren omgaan; hoe kan het maatschappelijk werk bij deze specifieke problematiek het beste haar professionele rol hanteren.

2 Plaatsbepaling van pornografie in de Nederlandse samenleving

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik in op de geschiedenis van de pornografie. Dit doe ik om inzicht te verkrijgen in de plaats die pornografie in de huidige Nederlandse maatschappij inneemt. De geschiedenis van de pornografie behandel ik door weer te geven hoe de ontwikkelingen omtrent pornografie zijn geweest op sociaal, economisch, technisch, politiek en juridisch niveau.

Daarna ga ik in op de betekenis die pornografie in de huidige Nederlandse maatschappij heeft.

Dit hoofdstuk biedt een antwoord op de volgende subvraagstelling:

Wat voor plaats heeft pornografie momenteel in de Nederlandse maatschappij?

2.2 De geschiedenis van pornografie

2.2.1 Inleiding

‘Pornografie’ is een begrip dat voor veel mensen sterke en duidelijke beelden oproept. Het begrip wordt geassocieerd met blootbladen, seksvideo’s en betaalde internetsites. Vaak wordt pornografie of porno gezien als een statisch gegeven: ‘vieze plaatjes’ die sinds de jaren zestig niet meer uit onze maatschappij zijn weg te denken. Ook in een officiële definitie van pornografie wordt een negatief element (‘vuilschrijverij’) aan de omschrijving meegegeven:

por·no (de ~) ¹

1 literatuur, film enz. met een sterke nadruk op seksualiteit, bedoeld om iem. erotisch te prikkelen
=> *pornografie, vuilschrijverij*

Door in dit hoofdstuk pornografie in een historisch kader te plaatsen, wordt gepoogd om de nadruk te leggen op pornografie als een zich dynamisch ontwikkelend gegeven, dat zich altijd op de een of andere manier heeft gemanifesteerd en zal manifesteren in onze samenleving. Pornografie is onherroepelijk verbonden met het menselijk bestaan.

Er is pornografie uit het Stenen Tijdperk gevonden waarvan het sterke vermoeden bestaat dat deze een zinnenprikkelend doel had². Afbeeldingen van naakten en seksualiteit vormen een rode draad door de kunstgeschiedenis. Helaas ontbreekt de ruimte om al te diep in te gaan op de complete menselijke geschiedenis, daarom richt ik mij op recente ontwikkelingen in de maatschappij.

2.2.2 Gekozen invalshoeken

Hieronder worden technologische, politieke en sociologische ontwikkelingen beschreven zoals deze zich sinds (halverwege) de negentiende eeuw hebben voorgedaan.

Door belangrijke momenten uit verschillende gebieden te kiezen, hoop ik nadruk te kunnen leggen op het dynamische aspect van de pornografie. De manier waarop tegen dit

¹ www.vandale.nl, februari 2005

² <http://www.archsax.sachsen.de/museum/ausstellungen/ado1.html>, april 2005

verschijnsel wordt aangekeken, wordt namelijk door verschillende factoren bepaald en door verschillende krachten beïnvloed.

2.2.3 *Gebeurtenissen uit de recente geschiedenis die invloed hebben gehad op zowel de ontwikkeling als de inperking van pornografie*

- **1844-1853: De eerste naaktfoto's¹**

Ergens tussen 1844 en 1849 vond de eerste fotografische vastlegging van het naakte lichaam plaats.

Tekeningen en schilderijen van naakten en van seksuele handelingen waren al lang in omloop en hadden hun eigen impuls al gekend door de komst van de massadruk, maar fotografie gaf een intiemer, echter beeld. Op de foto's waren bestaande, levende mensen te zien die hun eigen intimiteit tentoonstelden.

In die tijd waren belichtingstijden voor opnamen nooit korter dan tien minuten, vaak nog langer. Hierdoor was het bijna onmogelijk om foto's van de geslachtsdaad te maken.

Hoewel de prentjes heel klein waren, zorgde de naaktfotografie voor een nieuwe impuls in de verkoop en populariteit ervan.

Door de ontwikkelingen in de fotografie nam de vraag naar geschilderd werk af. Om deze reden, maar ook vanuit nieuwsgierigheid naar het nieuwe medium, werden schilders en boekdrukkers als Belloc, Berthier, Braqueais, Olivie en Vallou de Villeneuve fotograaf. Dit waren de eerste naaktfotografen.

- Rond 1860 waren zo'n 5000 'daguerreotypes', kleine diapositiefjes, in Parijs in omloop. De foto's werden steeds gewaagder. Doordat de belichtingstijden steeds korter werden, konden de modellen makkelijker poseren in uitdagende houdingen. Omdat afbeeldingen van 'aanstootgevende en onzedelijke' aard bij wet verboden waren, werden de foto's onder de bruggen van de Seine verhandeld.
- Rond 1870 verschenen de eerste pornografische fotobriefkaarten. Deze waren groter dan het onduidelijke daguerreotype en werden al snel een verzamelaarsobject.
- Rond 1880 werden de drukprocessen aanzienlijk verbeterd, waardoor meer drukwerk werd verspreid dan originele foto's. Rond deze tijd verschenen ook voor het eerst pin-up foto's in de populaire bladen.

- **1886: Het eerste Nederlandse Wetboek van Strafrecht²**

In 1886 kwam voor het eerst in de geschiedenis een Nederlands Wetboek van Strafrecht.

Hij die eenige voor de eerbaarheid aanstotelijke afbeelding of vliegend blaadje, waarvan hij den inhoud kent, verspreidt, openlijk ten toon stelt, aanslaat of ter verspreiding in voorraad heeft, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste driehonderd gulden.

(Art. 240 WvSr. 1886)

Pornografie werd bij artikel 240 verboden, maar de wetgever gaf in een kanttekening aan dat het niet de taak van de overheid was om individuen te

¹ Kraakman, D (1997). Kermis in de hel

² <http://www.20eeuwnederland.nl>, april 2005

beschermen tegen vrijwillig eigen zedenbederf. De strafmaat was dan ook relatief laag: maximaal drie maanden.

- **1888: Kodak¹**

Eastman Kodak ontwikkelde in 1888 de boxcamera, waardoor mensen zelf thuis konden fotograferen. In Europa en de VS werden meteen volop erotische foto's gemaakt die illegaal werden verkocht.

De privé-fotografie zou later een nog grotere impuls krijgen door de komst van de kleinbeeldcamera in 1924.

Doordat iedereen nu fotograaf kon zijn en de mogelijkheden om een technisch goede foto te maken groeiden, werden foto's van steeds betere kwaliteit.

Ongebruikelijke houdingen en ongehoorde seksuele variaties deden hun intrede in de pornografische fotografie. Allerlei facetten van de erotiek die altijd onuitgesproken waren geweest, kwamen daardoor in het volle licht te staan.

De fotoroman kwam ook in omloop, die kan worden gezien als de voorloper van de pornofilm.

- **1890: De eerste pornografische film²**

Thomas Edison gebruikte in 1890 de camera voor de eerste erotische korte film.

Voor de pornofilm was een slechtere markt dan voor pornografische foto's. De kwaliteit van foto's was beter, de kosten waren lager, mensen konden ze zelf produceren en er waren geen apparaten voor nodig om ze te kunnen kijken.

Porno was illegaal en films waren veel minder goed te verhandelen dan foto's.

Bovendien waren films slechter op te bergen en eventueel te verbergen dan foto's.

Later zouden de films toegankelijker worden doordat er bioscopen kwamen waar pornofilms werden vertoond. Toch duurde het tot de komst van de videorecorder voordat de pornofilm een populair product zou worden.

- **1911: Aanscherping van de wetgeving rond pornografie³**

Conventionele politieke partijen hadden een steeds grotere invloed. Daardoor bemoeide de overheid zich steeds meer met de algemene moraal. Pornografie werd steeds meer als verderfelijk en schadelijk gezien.

In 1911 werd artikel 240 aangepast. De maximale straf werd opgehoogd tot 3000 gulden of een jaar gevangenisstraf. Daarnaast werden verspreiding, in- en uitvoer, geschriften en voorwerpen van pornografische aard opgenomen in de strafbepaling.

Deze bepaling is tot ongeveer 1970 nagenoeg ongewijzigd gebleven.

- **1931: De eerste intellectualisering van de pornografie⁴**

Rond 1930 werd een eerste serieuze poging ondernomen om het verschijnsel erotische fotografie intellectueel en wetenschappelijk te verklaren. In 1931

verscheen een boek geschreven door onder andere Eric Stenger van het

Weense Cultuurontwikkelingsinstituut, waarin de historische ontwikkeling van

naakten en erotische motieven in de fotografie werd besproken. Het boek werd enthousiast ontvangen in culturele en literaire kringen.

De Tweede Wereldoorlog en de schuchtere naoorlogse jaren hielden verdere

¹ <http://www.spelthorne.ac.uk/pm/lip/mar98/camerawk.htm>, mei 2005

² <http://www.nla.gov.au/pub/nlanews/2002/aug02/article3.html>, augustus 2002

³ Wet tot bestrijding van zedeloosheid, Staatsblad (State Bulletin), 1911

⁴ <http://www.nvsh.nl>, 2005

ontwikkelingen in deze richting echter tegen.

Intussen werden foto's nog realistischer door de ontwikkeling van de kleurenfotografie (1936) en de direct-klaar-fotografie (1947).

- **1962: Computers krijgen een nieuwe rol**

Werknemers van het Amerikaanse MIT (Massachusetts Institute of Technology) bedachten in 1962 het eerste computerspel.

Daarmee vervingen zij voor het eerst in de visie op computers de arbeidsethiek door de spelethiek.¹ Het economische efficiëntieprincipe van de collectieve organisaties werd vervangen door het lustprincipe van het individu. Hiermee is een start gemaakt met de verschuiving in het computergebruik van bedrijfsproduct naar consumentenproduct. Later zou de computer een grote rol gaan innemen bij het consumeren en verspreiden van pornografie.

- **1967: Activiteiten van de NVSH, maatschappelijke discussies²**

In de jaren '60 werd er openlijker gesproken over porno. Naaktfotografie en erotisch getinte literatuur werd door een groot deel van de bevolking niet meer direct als schokkend en onzedelijk gezien, en de intellectuele en kunstzinnige waarde ervan werd onderkend. Het naakt werd steeds meer gebruikt in grote reclamecampagnes, waardoor mensen in hun dagelijks leven te maken kregen met naaktfoto's.

De NVSH, Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming, ging ook een steeds grotere rol spelen in de maatschappij. De maatschappelijke discussies die zich voordeden zorgden voor een nieuwe visie op seksualiteit. Niet de geboorteregeling, maar het seksueel genot werd als doel gesteld. Seksuele hervorming vond al op verschillende fronten plaats in Nederland, maar pornografie had nog steeds een 'onzedelijk' imago. Er werd verbloemd over gesproken en het werd geassocieerd met 'vieze mannetjes', plakkerige boekjes en achterafsteegjes. De NVSH was een van de grotere bewegingen die deze negatieve etikettering van pornografie probeerde te veranderen.

In 1967 vond het congres 'Sextant' plaats waarin de NVSH het standpunt innam dat de wetgeving op de pornografie moest worden afgeschaft.

- **1970: Aanpassingen in de wet**

Vanaf midden jaren '60 deden zich overal in Noord-Europa verlichtende wetswijzigingen voor in de zedenwetgeving. In Nederland kwam in 1970 een wetswijziging waarin de pornografie nagenoeg werd vrijgegeven. Dit bracht een hevige maatschappelijke discussie op gang. Vanuit de feministische hoek werd sterk de nadruk gelegd op het belang van strafbepalingen in de wetgeving. Ondanks de nieuwe liberale wet op pornografie was er nog steeds geen duidelijke afbakening van wat strafbaar was en wat niet. In wetsartikel 240 werd gesproken over 'aanstotelijkheid voor de eerbaarheid'. Deze algemene term kon door rechters willekeurig worden ingevuld.³

Pas in 1970 werd door de rechterlijke macht nader bepaald wat aanstotelijk voor de eerbaarheid was. In het Chick-arrest omkaderde het Hof wat, volgens de

¹ Sanders, T. (2000). Verslaafd aan Lara. Intermediair, 2000.

² NVSH, 2005

³ Tijdschrift voor seksuologie, De juridische en strafrechtelijke bemoeienis met plegers van seksueel geweld / misbruik: een overzicht van de Belgische en Nederlandse situatie, 2002

gevoelens van een aanmerkelijk deel van de Nederlandse bevolking, kwetsend was voor de gevoelens op het gebied van seksualiteit en waardigheid.¹

In 1978 volgde het Deepthroat-arrest, waarin werd bepaald dat vrijwillige consumptie niet aanstotelijk voor de eerbaarheid was.² De rechter heeft hiermee dus een liberaler standpunt dan voorheen ingenomen ten aanzien van pornografie. Dat is dan ook een voorbeeld van de dynamiek van normen en waarden binnen onze maatschappij.

- **1970 - 1980: De videorecorder³**

Philips introduceerde in 1970 de eerste videorecorder: de V2000. De porno-industrie reageerde meteen, maar Philips weigerde zich met porno in te laten. De V2000 werd mondjesmaat verkocht. In de jaren '80 kreeg Philips twee grote concurrenten: Betamax en VHS. Zij lieten zich wel in met het distribueren van pornografie-video's.

De erotische bioscopen in afgelegen straatjes werden steeds slechter en slechter bezocht.

Voor de pornofilmindustrie werd video een bloeiende industrie. Betamax en VHS liepen mee op het succes van de videodistributie. Uiteindelijk won VHS de strijd. VHS werd daarmee marktleider en daarmee de standaard voor alle voorbespeelde videocassettes, videospelers en videorecorders.

- **1994: Introductie van het WWW**

Personal computers waren inmiddels aardig ingeburgerd.

In 1994 werd het World Wide Web geïntroduceerd, een omgeving die internet toegankelijk maakte voor de gewone burger. Vanaf het begin werd er gefliert bij het leven en werd er van gedachten gewisseld over seks. Internet werd al snel één van de meest effectieve transportmedia voor erotische beelden. Hobbyisten scannen foto's uit boeken en tijdschriften en plaatsen ze op verschillende nieuwsgroepen en privé-sites. Commerciële websites werden ontwikkeld en hebben heden ten dage een grote rol in de consumptie en verspreiding van pornografie. Uit onderzoek van Nielsen en Strating blijkt dat er tegenwoordig een correlatie bestaat tussen het aantal breedbandverbindingen en de grootte van de porno-industrie in een land.⁴

- **2000 – nu: Nieuwe verzedelijking**

In de recente jaren is de maatschappelijke moraal in Nederland opnieuw in de belangstelling komen te staan. In artikelen, televisieprogramma's, opiniebladen, krantenartikelen en politieke discussies worden de huidige maatschappelijke normen en waarden onder de loep genomen.

In oktober 2002 kondigde het kabinet-Balkenende aan dat nadrukkelijk aandacht zou worden geschonken aan normen en waarden in de maatschappij. 'Fatsoen moet je doen' was de leus. In november van dat jaar verzocht het kabinet de WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) een advies te schrijven over normen en waarden.

In oktober en november 2004 werd in opdracht van de Rijksvoorlichtingsdienst en

¹ Chick Arrest, Hoge Raad 17 November 1970, NJ 1971

² Deep-Throat Arrest, Hoge Raad 28 November 1978, NJ 1979, 93

³ <http://www.videoinfo.nl/specials/Philips%20V2K.html>, mei 2005

⁴ <http://www.tweakers.net/nieuws/27212>, mei 2003

het Ministerie van Algemene Zaken een debattenreeks gestart met als thema 'Nieuw Hollands Moraal'. Burgers van zes grote Nederlandse steden konden ideeën aandragen over gedragsregels die aan de moraal in hun stad konden bijdragen¹.

In februari 2005 is de KRO een campagne over de Tien Geboden gestart waarin ze de discussie over hoe we ons moeten gedragen (normen) vertaalt naar onze drijfveren (waarden) en of mensen die normen en waarden wel of niet belangrijk vinden².

Waar de discussies over normen en waarden weer op tafel komen, blijken seksuele zeden ook onder de aandacht te staan. Kort nadat de 'fatsoensdiscussie' door Balkenende weer was aangezwengeld, kondigde televisiezender SBS6 bijvoorbeeld aan te stoppen met het uitzenden van pornofilms en programma's over seks.³ Of daarmee de seksuele moraal in de Nederlandse samenleving ook echt aan het veranderen is, is nog maar de vraag; duidelijk moge wezen dat het thema momenteel in de aandacht staat.

2.3 Pornografie in de huidige Nederlandse maatschappij

2.3.1 Inleiding

Pornografie is een verschijnsel dat vervlochten is met onze samenleving. Het is eruit ontstaan, het wordt erdoor in stand gehouden en het komt voor in alle sociale lagen van de maatschappij. Het is in de wet betrokken en het is vercommercialiseerd. Er worden zowel sociale als religieuze waarden en normen over geformuleerd. Kortom, er kan worden vastgesteld dat pornografie een maatschappelijk fenomeen is. Daarmee is echter nog niet duidelijk wat voor betekenis pornografie momenteel heeft in onze maatschappij en in de toekomst zal krijgen.

Om dit duidelijker voor ogen te krijgen, beschrijf ik eerst wie er direct betrokken zijn bij pornografie. Hoe wordt tegen deze direct betrokkenen aangekeken, wat voor etiket krijgen zij opgeplakt? Daarna bespreek ik wanneer pornografie onder de aandacht komt in de maatschappij en hoe er dan over pornografie wordt gesproken en geschreven.

2.3.2 Direct betrokkenen rondom pornografie

De direct betrokkenen rondom pornografie zijn op het eerste gezicht grofweg te verdelen in twee groepen: aanbieders en afnemers. 'Aanbieders' zijn de mensen die geld verdienen aan pornografie, bijvoorbeeld de producent, de regisseur, de acteurs. 'Afnemers' zijn de mensen die de pornografie kopen en daarmee de productie van nieuwe pornografie stimuleren.

De verdeling in aanbieders en afnemers lijkt logisch en neutraal: er wordt in de benaming geen conclusie getrokken over een eventueel effect dat pornografie zou kunnen hebben op de betrokkenen (zoals bij de naamgeving 'slachtoffers' of 'profiteurs' wel het geval zou zijn).

Er is echter nog een derde groep direct betrokkenen rondom pornografie: het gaat dan om degenen die ongewild in aanraking komen met pornografie. Er valt dan te denken aan

¹ <http://www.debatcentra.nl/>, oktober 2004

² <http://www.kro.nl/campagne/home.asp>, februari 2005

³ <http://scholieren.nrc.nl/weekkrant/2002/05/6.shtml>, mei 2002

vrouwen die gedwongen in films acteren, maar ook aan mensen die ongewenst worden geconfronteerd met film posters, met blootbladen in de winkel, met seksshops in de stad. Kinderen die per ongeluk thuis op een seksfilm stuiten of die worden gedwongen om naar porno te kijken. Mensen die in de ‘gewone’ bioscoop ongewild stuiten op een film met expliciete seksscènes. Internetgebruikers die ongewenst porno via e-mail ontvangen (meer dan 50% van de spam bevat pornografische content) of door spyware of websites ongewenst naar pornografische sites worden geloodst.

Enkele voorbeelden:

- Op de website van *The Internet Movie Database*, de bekendste internationale online filmdatabase, wordt een discussie gevoerd over de relatief lichte wijze van leeftijdsbegrenzing van films in Nederland. Een gebruiker meldt over de film ‘Turks Fruit’: “Well, RTL 4 broadcasted the movie 20.30! The soaps were just finished and then we saw that guy jacking off in front of a picture, saying: ‘I’ll lick the *beep* of your ass!’”¹
- Begin 2005 zijn vier personen veroordeeld voor ontvoering en vrijheidsberoving van vrouwelijke asielzoekers. De vrouwen werden gedwongen tot seksuele handelingen. De handelingen werden gefilmd met als doel de beelden als pornofilms op internet te verkopen.²
- Uit het nieuws, 13 augustus 2004³: “Het CDA in de gemeente Den Haag wil dat er snel actie komt tegen een postercampagne van discotheek Asta voor het Asta Porn ‘Star-evenement. In de stad hangen posters van een nagenoeg naakte vrouw die zichzelf in de schaamstreek betast. “Het CDA Den Haag vindt dit een schandelijke poster die niet in de publieke ruimte -nota bene op kinderhoogte- geplaatst had mogen worden”, schrijft raadslid T. Lutter namens zijn fractie in een brief aan het college van burgemeester en wethouders. De christendemocraten willen weten welke afspraken het stadsbestuur heeft gemaakt met Het Kabinet, het bedrijf dat de posters ophangt in de stad, als het gaat om het afbeelden van naakte mensen in de publieke ruimte. Verder roept het CDA het college op er alles aan te doen om de pornografische posters uit het straatbeeld te krijgen.”

Degenen die ongewild in aanraking komen met pornografie, zijn niet goed te scharen onder ‘aanbieders’ of ‘afnemers’. Derhalve is het praktischer om een verdeling te maken in ‘mensen die gewenst in aanraking komen met pornografie’ en ‘mensen die ongewenst in aanraking komen met pornografie’. Deze gebieden overlappen elkaar enigszins. Sommige mensen verplaatsen van de ene naar de andere groep, andere mensen komen voor in beide groepen. Iemand die een abonnement op een tijdschrift met pornografie heeft, wil misschien niet met expliciete seksuele scènes in films in aanraking komen. Iemand die voorheen tegen pornografie was, wil nu misschien elke week een pornofilm kijken. Iemand die jarenlang gebruik heeft gemaakt van pornografie, wil daar misschien nu niets meer mee te maken hebben.

In de discussies die worden gevoerd over pornografie wordt vaak nog een ander

¹ www.IMDB.com, november 2004

² www.ad.nl, 27 januari 2005

³ De Telegraaf, www.nu.nl, RTL Nieuws 13 augustus 2004, TV West nieuwsbulletin 13 augustus 2004

onderscheid gemaakt, namelijk tussen profiteurs en slachtoffers.

Tegenstanders van pornografie schetsen bijvoorbeeld een beeld waarbij de vrouwelijke pornoacteurs en soms ook de mannelijke pornoafnemers als slachtoffer worden beschouwd: de actrices zijn slachtoffer van misbruik en zijn tot een zielloos lustobject verworden¹; de pornoafnemers zijn in hun onschuld op pornografie gestuit en sindsdien willoos onderworpen aan een onweerstaanbare pornoverslaving. Als profiteurs worden beschouwd de producenten van de pornografie, de verkopers en soms ook de mannelijke acteurs.

Voorstanders van pornografie weerspreken het beeld dat er slachtoffers in de pornografie-industrie zijn. Zij schetsen bijvoorbeeld een beeld van een glamoureuze pornowereld waarin de acteurs, zowel mannen als vrouwen, volop genieten van hun carrière. Pornografie wordt bijvoorbeeld gezien als een voorbeeld van emancipatie² of zelfs als een graadmeter voor de mate van maatschappelijke vrijheid³.

Mensen onvrijwillig confronteren met pornografie is in Nederland wettelijk verboden. De wettekst is echter multi-interpretabel waardoor in de maatschappij mensen dagelijks zonder gevolgen voor de veroorzaker onvrijwillig worden geconfronteerd met pornografische teksten, beelden of geluiden.

Dit feit geeft echter nog geen duidelijkheid over de (on)wenselijkheid van pornografiegebruik en eventuele effecten.

Voor zowel voor- als tegenstanders van pornografie is het belangrijk om te weten of pornografie een bepaald effect kan hebben op mensen. Als blijkt dat pornografie een bepaald effect uitoefent, zowel positief als negatief, dan heeft dat namelijk mogelijk invloed op allerlei mensen die met pornografie worden geconfronteerd, ongeacht of dit vrijwillig gebeurt of niet.

In de jaren zestig van de vorige eeuw werd pornografie in verschillende landen uit de strafwet gehaald. De hieruit voortvloeiende maatschappelijke beroering zorgde voor vele discussies: was het vrijgeven van pornografie schadelijk voor de samenleving? Wetenschappelijke onderzoeken werden gestart. De wijze van onderzoek kwam in verschillende landen overeen: er werd gekeken naar het aantal seksuele delicten vóór de vrijgave van pornografie in vergelijking met het aantal seksuele delicten ná de vrijgave van pornografie. De resultaten van de onderzoeken waren echter zeer uiteenlopend. Aan de hand van het ene onderzoek werd geconcludeerd dat er een direct, sterk verband was tussen het gebruik van pornografie en het plegen van een seksueel delict. Het andere onderzoek concludeerde juist dat het gebruik van pornografie het aantal seksuele delicten deed afnemen. Hoe betrouwbaar waren de resultaten? De onderzoeksmethodieken werden ter discussie gesteld. Wellicht speelden meer factoren een rol in de veranderingen van het aantal seksuele delicten.

Sindsdien zijn er vele nieuwe onderzoeken naar pornografie gestart. De conclusies van de

¹ <http://www.ebate.nl/petities/stopdeporno/>, januari 2005, www.care.org.uk/anon, februari 2005.
http://www.groene.nl/2000/0034/gk_porno.html, december 2004

² http://www.xs4all.nl/~kspaink/varia/opzij_rijstebrij.html, maart 2005

³ Salman Rushdie, in: Greenfield-Sanders, T. (2005). XXX - 30 porn star portraits. New York/Boston: Bulfinch Press

verschillende onderzoeken spreken elkaar nog steeds lijnrecht tegen¹. Dit maakt het voor alle partijen moeilijk om een gefundeerde houding tegenover pornografie te vormen. Over onderzoek naar de effecten van pornografie meer in hoofdstuk drie.

2.3.3 *Wanneer pornografie in de belangstelling komt te staan in de maatschappij*

De huidige Nederlandse maatschappelijke normen op het gebied van seksualiteit in het algemeen en pornografie in het bijzonder, worden over het algemeen als ‘vrij’ ervaren. In hoofdstuk 1 gaf ik al enkele voorbeelden waaruit dit blijkt, zoals de toegenomen populariteit van pornosterren, de toegenomen openheid en acceptatie van erotiek in vrouwentijdschriften, seksartikelen die in een ‘normaal’ warenhuis te koop liggen. Deze conclusie wordt onderbouwd wanneer wordt gekeken naar bijvoorbeeld de wetgeving van omringende landen. In West-Europa staat de wetgeving van Nederland het meeste toe voor wat betreft pornografie.

Ondanks alles lijkt er ook nu een bepaald taboe of op zijn minst onduidelijkheid te zijn op het gebied van pornografie.

Voorbeelden op mesoniveau:

- Het familieverband: daar wordt het gebruik van pornografie meestal ontkend of verzwegen.
- Ook in relationeel verband wordt pornografie regelmatig verzwegen.

Op macroniveau wordt pornografie ook speciaal onder de aandacht gebracht door sommige sociale groepen. Soms is deze aandacht positief, soms negatief, en soms wordt een neutraal standpunt ingenomen. In alle gevallen wordt pornografie uit de taboesfeer getrokken. Ook in de gevallen waarin pornografie in negatief daglicht wordt gezet, is het onderwerp tenminste bespreekbaar gemaakt.

Voorbeelden hiervan zijn de volgende.

Tegen pornografie

- In religieuze kring: een aantal christelijke organisaties voeren openlijk strijd tegen pornografie, omdat dit als zondig en slecht wordt beschouwd en daarnaast als een gevaar voor het gezinsleven wordt gezien.
- Sommige feministische groeperingen voeren acties tegen pornografie omdat men het denigrerend voor de vrouw vindt.
Instanties en bewegingen tegen seksueel misbruik willen een verbod op pornografie omdat het de seksuele delicten zou doen toenemen.

Voor pornografie

- Bewegingen die zich inzetten voor een bepaalde persoonlijke vrijheid, zoals de NVSH, voeren juist strijd ten bate van pornografie, omdat men het een uiting van persoonlijke vrijheid en creativiteit vindt.

¹ http://interaxis.sesuada.org/Interaxis2/html6/steven_eggermont.html - Kanttekeningen bij het onderzoek naar verkrachting als een gevolg van pornografie, mei 2005.

- Economisch niveau: de porno-industrie zelf laat soms duidelijke berichten achter als reactie op de anti-porno-acties. Op beurzen bijvoorbeeld maar ook bij recentelijke promotieacties van bijvoorbeeld pornografie via de gsm wordt duidelijk uiteengezet waarom pornografie een positieve invloed heeft op de gebruikers ervan.
- Sommige feministische groeperingen vinden pornografie een voorbeeld van seksuele vrijheid van de vrouw. Op het argument dat porno denigrerend is voor de vrouw, wordt gesteld dat porno dan net zo denigrerend zou zijn voor de man, aangezien ook het karakter van de man in de pornofilm wordt afgeschilderd als een ongeciviliseerd wezen dat alleen maar uit is op ruwe, onverschillige seks. Op het gebied van pornografie wordt de feministische stroming dus duidelijk gescheiden.

Neutraal

- Instellingen zoals verzorgingstehuizen, gehandicaptenzorginstellingen en ook huizen van bewaring en gevangenen vragen om onderzoeksresultaten en beleidslijnen, omdat men niet weet hoe met pornografie om te gaan en omdat onduidelijk is of pornografie een negatief of juist positief effect kan hebben op de bewoners.
De Rutgers-stichting bijvoorbeeld heeft onlangs een nieuw handboek, 'seksbeleid' ontwikkeld dat door zorginstellingen kan worden gebruikt.
- Sommige instellingen vinden het belangrijk dat er over pornografie wordt nagedacht, zodat men zich bewust is van eventuele risico's, zonder daarbij direct een oordeel te vellen. Zo is er bijvoorbeeld een marokkaans jongerenforum op internet dat wordt geleid door enkele imams. Een van de imams heeft een topic gestart over pornografie. Daarbij heeft hij een neutraal standpunt ingenomen en de voors en tegens (ook vanuit de islam) tegenover elkaar op een rijtje gezet.

2.3.4 Is het een sociaal probleem of een ethisch probleem?

Pornografie kan worden benoemd als een ethisch vraagstuk. De één heeft geen moeite met het verschijnsel, de ander vindt dat het buiten de fatsoensnormen valt. De maatschappelijk werker maakt gebruik van een ethisch kader om met dergelijke normatieve vraagstukken om te kunnen gaan. Pornografie is echter meer dan alleen een normatieve kwestie. Het is namelijk ook te definiëren als sociaal probleem. Juist daardoor is pornografie een relevant aandachtsgebied van het maatschappelijk werk. Mijn indruk is dat de maatschappelijk werkers pornografie reduceren tot 'slechts' een normatieve kwestie en voorbijgaan aan het sociale probleem. Hier ga ik verder op in in hoofdstuk vier.

Niet alle problemen kunnen worden benoemd als 'sociaal probleem'. Wanneer iemand bijvoorbeeld met schulden te maken krijgt, heeft dat te maken met zijn persoonlijk leven. Toch is ook een schuldensituatie, net als andere individuele problemen, gerelateerd aan één of meer sociale problemen¹.

¹ Nelissen, prof. dr. N., De Wit, drs. H. (1991). Het verkennen van sociale problemen. Zeist: Uitgeverij Kerkenbosch.

Wanneer is er sprake van een sociaal probleem?

Om een bepaald verschijnsel als ‘sociaal probleem’ te kunnen bestempelen, moet het verschijnsel tegen bepaalde criteria worden gelegd. Bekende criteria zijn die van Nelissen en De Wit en, recenter, die van Schuyt. In deze paragraaf wil ik pornografiegerelateerde problematiek langs de meetlat van beide typen criteria leggen om vast te stellen in hoeverre er sprake is van een sociaal probleem.

Pornografiegerelateerde problematiek is breed van aard. Individuen voor wie pornografie een probleem kan vormen, kunnen zich in heel verschillende situaties bevinden. Zij kunnen op allerlei verschillende manieren met pornografie te maken hebben. De aan porno gerelateerde problematiek kan zich verder op uiteenlopende wijzen manifesteren. Door deze breedheid is de problematiek lastig te beoordelen aan de hand van criteria. Bij elk gesteld criterium kan het voorkomen dat een deel van de problematiek wel en een ander deel niet voldoet aan de omschrijving.

Waar mogelijk houd ik pornografiegerelateerde problematiek als geheel tegen de criteria aan, waar nodig zal ik een onderscheid maken in deelproblematieken.

Nelissen en De Wit hanteren de volgende definitie: *er is sprake van een sociaal probleem, wanneer een invloedrijke groep van mening is, dat een bepaalde maatschappelijke situatie waarin zij verkeert strijdig is met of bedreigend voor haar waarden en dat deze situatie kan worden verbeterd of veranderd door collectieve actie.*

Deze definitie kunnen we als volgt toepassen op pornografie:

- Een invloedrijke groep. Diverse sociale groeperingen in Nederland ervaren pornografie als strijdig met of bedreigend voor haar waarden. Bijvoorbeeld (een deel van de) organisaties die strijden voor vrouwenrechten, feministische organisaties, religieuze groeperingen, organisaties ter ondersteuning van het gezinsleven, enzovoort.
- Strijdig met of bedreigend voor bepaalde waarden. Pornografie is (volgens sommige groeperingen) in strijd met waarden op het gebied van bijvoorbeeld seksuele gelijkheid, man-vrouwverhoudingen, kuisheid, fatsoensnormen, monogamie en huwelijkstrouw, religie, arbeidsnormen enzovoort.
- Verandering van de situatie door collectieve actie. Tot op heden worden er in Nederland diverse acties tegen pornografie gevoerd. Een recentelijke landelijke actie is ‘Stop de Porno’ uit 2003 waarbij diverse organisaties de krachten bundelden om ‘de seksuele verloedering in de samenleving te stoppen’¹.

Binnen dit sociale probleem is een spanningsveld te vinden tussen enerzijds het objectieve aspect (de situatie zoals die is) en het subjectieve aspect (de beoordeling van de situatie door verschillende groepen). Het objectieve aspect is niet echt objectief, het betreft steeds een feitelijke situatie zoals die waargenomen wordt. Dat wat de mensen denken dat de feitelijke situatie is, bepaalt hun evaluatie ervan in termen van gewenst of ongewenst. In het geval van pornografie wordt de aanwezigheid daarvan in de

¹ <http://www.stopdeporno.nl>

Nederlandse maatschappij als bedreigend ervaren. Dat is voor sommige groeperingen de feitelijke situatie, en hoewel dit binnen het kader van hun subjectieve waarneming is, is dit voor hen het feitelijke probleem.

Regelmatig is door diverse groeperingen gepoogd om de eigen definitie van het probleem te verbreden tot een algemeen erkende probleemdefinitie. Dit leidde tot tegengestelde reacties van groepen met tegengestelde waarden, bijvoorbeeld voorstanders van seksuele vrijheid, vrijheid van meningsuiting, mediavrijheid enzovoort. Zij poogden de legitimiteit van het probleem als publieke kwestie aan te vechten, en tot nu toe met succes.

Vervolgens kwam er een nieuwe tegenreactie van sociale groeperingen die tegen pornografie zijn. Daarmee werd een proces van herdefiniëring gestart. Deze processen zijn ook nu gaande over het onderwerp pornografie.

Derhalve voldoet pornografie aan de definitie die Nelissen en De Wit stellen: het is een relatief probleem, gebonden aan bepaalde groepsopvattingen en -waarden die eveneens naar tijd en plaats kunnen variëren.

Schuyt¹ heeft voor het vaststellen van een sociaal probleem zes nieuwe criteria ontwikkeld, deels overlappend met die van Nelissen en De Wit. Hieronder de criteria van Schuyt.

- Het moet gaan om veel, in ieder geval om een aanzienlijk aantal getroffen en;
- Het moet gaan om particuliere overlast en lichamelijke of geestelijke schade, om persoonlijk letsel, last en narigheid, de 'private troubles' van C. Wright Mills²;
- Het moet relaties hebben met andere overlastbezorgende problemen;
- Het probleem moet persistent zijn, niet slechts tijdelijk van aard, soms zelfs intergenerationeel;
- Het moet bovenpersoonlijke oorzaken hebben, ook al zijn de gevolgen van het ondervonden probleem vaak wel persoonlijk;
- Er moeten serieuze waarden mee gemoeid zijn, hetzij in de vorm van een conflict om waarden, hetzij in de vorm van onbestemdheid van (de toepassing van) die waarden.

Als de criteria van Schuyt worden gebruikt om pornografie te definiëren als sociaal probleem ontstaat het volgende beeld:

- Het moet gaan om veel, in ieder geval om een aanzienlijk aantal getroffen en. Aan dit criterium wordt voldaan, zoals ik dit reeds heb omschreven bij de analyse volgens de criteria van Nelissen en De Wit. Diverse sociale groeperingen in Nederland ervaren pornografie als strijdig met of bedreigend voor haar waarden.
- Het moet gaan om particuliere overlast en lichamelijke of geestelijke schade. Uit de interviews en uit bronnenonderzoek is gebleken dat pornografie kan leiden tot zowel lichamelijke als geestelijke schade. Maatschappelijk werkers hebben te maken gehad met cliënten met individuele problematiek die te relateren is aan pornografie. Deze maatschappelijk werkers verwachten tevens vaker te maken te krijgen met pornografiegerelateerde problematiek.

¹ Schuyt, prof. dr. mr. C.J.M. (1997). Sociale cohesie en sociaal beleid. Amsterdam: Uitgeverij De Balie.

² Wright Mills, C. (1959). The sociological imagination. Oxford: Oxford University Press

- Schuyt noemt de persoonlijke last een vanzelfsprekend criterium, maar legt een causaal verband tussen dit en het voorgaande criterium. Het gaat weliswaar om individuele problematiek, maar alléén die problemen die leiden tot 'public issues'. De in dit punt genoemde individuele problematiek kan leiden tot een public issue. Kijk bijvoorbeeld naar de feministische organisaties, religieuze groeperingen en andere organisaties zoals genoemd aan het begin van paragraaf 2.3.4.
- Het moet relaties hebben met andere overlast bezorgende problemen. In zijn toelichting omschrijft Schuyt dit als 'multiple-no-choice'. 'Veel mensen, vooral die aan de onderkant van de samenleving, kunnen vele problemen tegelijk niet aan. In de praktijk treffen veel problemen de getroffensten tegelijk,' aldus Schuyt. Ook bij pornografiegerelateerde problematiek is hier vaak sprake van. Wanneer pornografie een probleem vormt voor een individu, verkeert deze vaak reeds in een kwetsbare positie door andere problematiek. Een groot deel van de pornoactrices bijvoorbeeld is in de business terechtgekomen via een pad van armoede, drugsverslaving en seksueel misbruik. Weliswaar geven ze dat in alle openheid grif toe en zien ze hun carrière als pornoactrice als de reddende oplossing in hun leven¹, dit is een tekenend voorbeeld van 'multiple-no-choice'. Om algemenere voorbeelden te geven van relaties met andere overlastbezorgende problemen op macroniveau: het internet, waar in het bijzonder kinderen en ouderen ongewenst te maken kunnen krijgen met porno. Het gaat dan bijvoorbeeld om de groeiende kinderporno-industrie. De criminaliteit die tengevolge van pornografie is ontstaan zoals ontvoering en misbruik van vrouwen en kinderen. De klachten over groeiende 'maatschappelijke zedeloosheid' waarbij Sloggi-billboards, seksshops en pornoboekjes op kindelhoogte bij de benzinepomp als voorbeeld worden aangehaald. Het grote aantal jongeren dat onveilig vrijt en risico loopt op een SOA. Zo kunnen tal van voorbeelden worden gegeven.
 - Het probleem moet persistent zijn, niet slechts tijdelijk van aard, soms zelfs intergenerationeel. Pornografie is een eeuwenoud verschijnsel. De aan pornografie gerelateerde problematiek is minstens een eeuw terug te voeren². De maatschappelijke discussies, wetswijzigingen en demonstraties zijn daar duidelijke voorbeelden van. Pornografiegerelateerde problematiek is dus in ieder geval op macroniveau een persistent verschijnsel. Ook op individueel niveau kan pornografie een persistent probleem vormen. Van seksverslaving bijvoorbeeld is bekend dat de problemen van langdurige aard zijn³. Internetgebruikers die pornografie downloaden, doen dit vaak meerdere malen per week gedurende een periode van enkele maanden tot meerdere jaren⁴. Gedrag van ouders wordt vaak gekopieerd door hun kinderen en in gezinnen waar ouders openlijk gebruikmaken van pornografie, zullen jongeren daar ook eerder mee in aanraking komen.

¹ Zie bijvoorbeeld: Jameson, J. (2004). How to make love like a porn star: a cautionary tale. New York: HarperCollins.

² Zie: hoofdstuk 2.

³ <http://www.stoppen.be/andere.htm>, februari 2005

⁴ <http://www.tweakers.net>, 25 juli 2003

- Het moet bovenpersoonlijke oorzaken hebben, ook al zijn de gevolgen van het ondervonden probleem vaak wel persoonlijk.
Dit criterium heeft een nauw verband met het vorige. Hoewel de gevolgen van bijvoorbeeld werkloosheid op het individu drukken, zijn de oorzaken nauwelijks door een individu beheersbaar of te sturen.
Dit criterium is volgens Schuyt vooral van belang in het beleid ten aanzien van sociale problemen en in de discussie over de oplossingen. Hij geeft aan dat er in tijden van grote structurele veranderingen veel politici de neiging hebben om de oorzaken van problemen te zoeken bij individuen, in de genen, of in hun inzet en ijver en daar dan ook de oplossingen in te zoeken. Schuyt stelt dat sociale problemen in termen van bovenindividuele processen en individuele antwoorden daarop gedefinieerd en onderzocht horen te worden.

Daarmee raakt Schuyt naar mijn mening een heel belangrijk punt, waar Nelissen en De Wit aan voorbij zijn gegaan in hun definitie. Zolang dit kenmerk niet wordt vastgesteld en onderkend, zal het beleid ten aanzien van het probleem zich blijven richten op oplossen van de gevolgen in plaats van het wegnemen van oorzaken. In navolging daarvan zal het maatschappelijk werk zich dan richten op oplossingen die curatief van aard zijn in plaats van preventief.

Relateer ik dit criterium aan pornografiegerelateerde problematiek, dan kan ik stellen dat de -eventuele- gevolgen van pornografie bovenpersoonlijke oorzaken hebben en dat de oplossing daarvan vaak op individueel niveau wordt gezocht. Als bovenpersoonlijke oorzaken noem ik bijvoorbeeld de wetgeving rondom pornografie (het is bijvoorbeeld niet verboden om seksbladen op ooghoogte van kinderen te hangen), de integratie van het internet in de maatschappij (porno is veel toegankelijker geworden en de kans is ook groter dat men pornografie ongewenst onder ogen krijgt) en de zwakke sociale (rand-)positie die cliëntgroepen van het maatschappelijk werk hebben.

Als individuele antwoorden geef ik als voorbeeld: mensen moeten zelf bepalen hoe 'vrij' ze met pornografie willen omgaan, ze moeten zelf weten of ze porno willen gebruiken of in de industrie willen werken, 'dan neem je je kind maar niet mee naar de Bijenkorf, loop je ook niet tegen die vibrators op' en als een werknemer wordt ontslagen wegens pornonetten dan is dat helemaal zijn eigen schuld.

- Er moeten serieuze waarden mee gemoeid zijn, hetzij in de vorm van een conflict om waarden, hetzij in de vorm van onbestemdheid van (de toepassing van) die waarden.
Dit laatste criterium geeft een afweging van waarden. Hoe urgent is het probleem? Schuyt stelt dat de belangrijkste waardemeters de fundamentele rechten¹ zijn: gelijkheid, het verbod tot discriminatie, het recht op een minimum bestaan, recht op arbeid en op bescherming en veiligheid. Rond deze waarden worden op tweeërlei wijze sociale problemen gedefinieerd: enerzijds als tekorten die bij grote groepen worden vastgesteld, anderzijds als bedreigingen van het

¹ Wellicht wordt met 'fundamentele rechten' hier bedoeld de waarden die in de Universele Verklaring van de Rechten voor de Mens worden gedefinieerd als rechten.

leven en de levensvreugde van velen.

Bij pornografiegerelateerde problematiek kunnen de genoemde fundamentele waarden in allerlei situaties in het geding komen.

Een voorbeeld: Een werknemer die tengevolge van pornografiegebruik zijn baan verliest, raakt niet alleen zijn baan kwijt, maar vraagt zich ook af of hij gelijk is behandeld in verhouding tot zijn collega die de hele dag zit te chatten en niet wordt ontslagen. Mogelijk komt door zijn ontslag ook zijn bestaan in het geding en raakt hij zijn dak boven zijn hoofd kwijt omdat hij de huur niet meer kan betalen.

Met deze analyses volgens de criteria van Nelissen en De Wit en van Schuyt in het achterhoofd, valt het op dat er binnen het maatschappelijk werk geen vergrote aandacht is gekomen voor pornografie en daaraan gerelateerde problematiek.

2.4 Conclusie

Het blijkt dat pornografie in de hele geschiedenis der mensheid is terug te vinden. Pornografie heeft altijd een plaats ingenomen in de menselijke samenleving. In Nederland zijn er technologische, politieke en sociologische ontwikkelingen geweest die de plaats van pornografie in de maatschappij beïnvloedden. Het tolerantieniveau ten aanzien van pornografie vertoont een golvende lijn. Momenteel (2005) worden de huidige Nederlandse maatschappelijke normen op het gebied van pornografie als 'vrij' ervaren. Desalniettemin is er nog steeds onduidelijkheid over pornografie en worstelen sommige sociale groepen met het al dan niet weghalen van pornografie uit de taboesfeer. Duidelijk is, dat pornografie als een sociaal probleem te bestempelen valt. Daarmee valt pornografie ook in het relevantiegebied van het maatschappelijk werk.

3 Effecten van pornografie

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreek ik welke effecten pornografie kan hebben op cliënten van het maatschappelijk werk. Daarmee wil ik een indruk geven van de impact die pornografie kan hebben, van de diversiteit van de problematiek en van de cliëntgroepen die het meest te maken hebben met de effecten van pornografie.

Allereerst behandel ik een greep uit relevant onderzoek en literatuur waarin onderzoek is gedaan naar diverse aspecten van pornografie. Vervolgens leg ik dit naast een inventarisatie van de cliëntgroepen waarmee het maatschappelijk werk te maken krijgt. Ik bespreek welke rol pornografie in het leven van deze cliënten zou kunnen innemen.

In hoofdstuk twee heb ik geconcludeerd dat pornografie een sociaal probleem is en daarmee per definitie al binnen het relevantiegebied van het maatschappelijk werk valt. In aanvulling daarop zal ik ook in dit hoofdstuk concluderen dat het zinvol is voor het maatschappelijk werk om op zijn minst een nadere verkenning van het onderwerp te doen.

Dit hoofdstuk biedt een antwoord op de volgende subvraagstelling:

Welke effecten kan pornografie hebben op cliënten van het maatschappelijk werk?

3.2 Relevant onderzoek en literatuur

3.2.1 De geschiedenis van het onderzoek naar pornografie

In het vorige hoofdstuk kwam al even ter sprake dat in de jaren '60 van de vorige eeuw pornografie in verschillende landen uit de strafwet werd gehaald. Omdat op het moment van het vrijgeven van pornografie niet duidelijk was welke gevolgen dit had voor de samenleving, werden wetenschappelijke onderzoeken hiernaar gestart.

De meeste onderzoeken werden opgezet vanuit de aanname dat pornografie een bepaalde invloed zou kunnen uitoefenen op het aantal seksuele delicten dat zich voordeed.

In Denemarken bleek uit onderzoek dat het aantal seksuele delicten na de vrijgeving van pornografie sterk was gedaald (60-70%). Hieruit werd geconcludeerd dat seksuele delicten geen gevolg van pornografie konden zijn¹. Pornografie zou juist een actieve rol hebben gespeeld bij de afname van het aantal seksuele delicten, doordat pornografie de seksuele spanningen op tijd zou wegnemen bij potentiële seksuele-delictplegers.

In Groot-Brittannië echter bleek het aantal seksuele delicten juist sterk te zijn toegenomen. Daar werd de conclusie getrokken dat pornografie het plegen van een seksueel delict zou stimuleren.

De conclusies van de onderzoeken stuitten op weerstand bij partijen die op een ander resultaat hadden gehoopt. In Denemarken bijvoorbeeld was uit Kutchinsky's onderzoek geconcludeerd dat pornografie geen negatieve en mogelijk juist een positief effect had op het aantal zedendelicten in het land. Door die conclusie ontstond er een liberaal standpunt

¹ Kutchinsky, B. 'Studies on Pornography and Sex Crimes in Denmark', Kopenhagen, 1971

over pornografie: verhandeling en gebruik konden op zijn minst worden getolereerd en misschien zelfs wel worden goedgekeurd. Vanuit conservatieve hoek werd dit niet zomaar aangenomen. Men stelde het onderzoek van Kutchinsky ter discussie en startte zelf een tegenonderzoek.

Voorals in de Verenigde Staten was er grote beroering over dit onderwerp. Mede vanwege de verschillende losse onderzoeken, elk op andere wijze uitgevoerd, en de daaruit voortvloeiende verwarrende resultaten, werd een regeringscommissie ingesteld die een overkoepelend onderzoek moest uitvoeren. De conclusie van dit onderzoek was dat pornografie geen duidelijk aantoonbare schadelijke effecten had.

Ook in Nederland werd de discussie over pornografie gevoerd door verschillende ideologische stromingen. De meeste onderzoeken werden opgestart vanuit een bepaalde ideologische vooronderstelling, met de bedoeling uit te komen bij de bevestiging van deze vooronderstelling. Dit had als gevolg dat vanuit elke ideologische hoek een ander resultaat met onderzoek werd geboekt. Het proberen vast te stellen van effecten van pornografie op de kijker is dan ook nagenoeg onmogelijk als het onderzoek op een dergelijke manier wordt uitgevoerd¹. Onderzoek dat bijvoorbeeld vanuit feministische invalshoek werd opgestart met de verwachting dat de conclusie zou worden getrokken dat pornografie een ernstig devaluerend effect heeft op vrouwen, kwam met andere conclusies dan onderzoek vanuit een liberale invalshoek dat werd opgestart met de verwachting dat zou blijken dat pornografie een bevrijdend effect zou hebben op het individu. Door de grote verscheidenheid aan onderzoeken en bijbehorende onderzoeksmethodieken, was er geen definitieve conclusie te trekken. Derhalve was het niet mogelijk om wetenschappelijk vast te stellen wat voor effecten pornografie heeft op de consument.

3.2.2 *Recent onderzoek naar pornografie*

In de afgelopen jaren is in Nederland de belangstelling voor onderzoek naar pornografie verminderd. Wellicht is er verband met de verminderde belangstelling voor seksuologie in het algemeen². Eggermont stelt dat onderzoek naar pornografie ook heden ten dage nog in sterke mate wordt beïnvloed door ideologische vooronderstellingen van waaruit het onderzoek is opgestart. Daarom pleit hij voor meer en beter wetenschappelijk onderzoek³.

Als recente⁴ verhandelingen over pornografie worden bestudeerd, blijkt dat de conclusies doorgaans zijn gebaseerd op onderzoek uit de jaren '60 en '70 uit de vorige eeuw, een enkele keer uit begin jaren '80. Op het eerste oog lijkt het daardoor dat recentelijk helemaal geen onderzoek is uitgevoerd. Dit is echter wel het geval⁵. De resultaten van recente onderzoeken spreken elkaar echter niet minder tegen dan gedateerder onderzoek.

¹ Eggermont, 1998.

² Brandt, E. Hoogleraar seksuologie - liever had ik de fakkel doorgegeven. Trouw, katern 'Zorg en Gezondheid', 2003.

³ Eggermont, 2001.

⁴ Vanaf 2000.

⁵ Nederlandse Onderzoek Databank: <http://www.onderzoekinformatie.nl/nl/oi/nod/>, januari 2005

Het is niet goed vast te stellen waardoor dit wordt veroorzaakt, mogelijk heeft dit te maken met verschillen in uitgangspunten bij onderzoekers, verschillende onderzoeksmethodieken, verschillen in de keus van respondenten of wellicht verschillen in de onderzochte culturen. Of pornografie een ander effect zou kunnen uitoefenen op inwoners van een land met een gematigd conservatieve cultuur dan op inwoners van een land met een liberale cultuur, is niet bekend. Een dergelijk cultuuroverschrijdend onderzoek heeft niet plaatsgevonden. Hofstede¹ waarschuwt dat onderzoeksinstrumenten die binnen een bepaalde cultuur zijn ontwikkeld en toegepast, een resultaat opleveren dat enkel geldig is voor die cultuur. Andere samenlevingen kunnen andere fundamentele waarden hebben waardoor men verschijnselen -zoals pornografie- op een andere manier kan beleven.

Dit alles maakt het op zijn minst twijfelachtig om zich zonder meer te baseren op onderzoek naar de effecten van pornografie.

Hieronder enkele voorbeelden waarin pornografie recentelijk (sinds 2000) aan de orde is gekomen in onderzoek en projecten.

- In 2004 startte de Evangelische Omroep een project over seksverslaving. Op de website van de omroep is een uitgebreide verzameling aan informatie te vinden over seksverslaving en pornografie, waarvan het laatste als oorzaak van het eerste wordt beschouwd. De artikelen zijn niet gebaseerd op wetenschappelijke bronnen maar op een religieuze overtuiging. Dominees, geestelijken en andere prominenten uit de evangelische wereld gebruiken de site voor allerlei stellige uitspraken over pornografie. De religieuze overtuiging wordt vaak gebruikt als een oneigenlijke grond voor een semi-wetenschappelijke conclusie. Zo'n religieus dogma is bijvoorbeeld:
 - o “Pornografie exploiteert naaktheid en dat maakt God woedend!”²

Voorbeelden waarin religieuze overtuiging wordt gebruikt als semi-wetenschappelijke conclusies:

- o “Hoe meer je je met porno bezighoudt, hoe moeilijker het wordt om een gezonde seksbeleving te ontwikkelen”³.
- o “Getrouwd zijn kan pornooverslaving erger maken en pornooverslaving verwoest het seksleven binnen het huwelijk! Er zijn hiervoor verscheidene redenen, maar één van de belangrijkste redenen is dat pornooverslaafden toegeven aan hun seksuele verlangens door pornoplaatjes en masturbatie. Seks in het huwelijk moet op liefde worden voortgebouwd. Begeerte en liefde zijn totale tegengestelden!”⁴
- o “Pedofilie, verkrachting en misbruik zijn slechts enkele van de vele activiteiten die porno bevorderen.”⁵

¹ Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations, software of the mind*. Londen: Mc Graw Hill.

² <http://www.eo.nl>, 15 februari 2005

³ <http://www.eo.nl>, 26 oktober 2004

⁴ Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations, software of the mind*. Londen: Mc Graw Hill.

⁵ Hofstede, G. (1994). *Cultures and Organizations, software of the mind*. Londen: Mc Graw Hill.

- In 2000 rondde de Capaciteitsgroep Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht een onderzoek af naar de effecten van pornografie.
 - o Een conclusie was: pornografieconsumptie leidt tot een negatieve, exploiterende houding van mannen tegenover vrouwen.
 - o Een tweede conclusie luidde: pornografieconsumptie leidt tot een verhoogde (laboratorium)agressie.
 - o De onderzoekers plaatsten de kanttekening: “De conclusie geldt niet algemeen, omdat er ook enkele studies zijn waarin pornografieconsumptie leidt tot een vriendelijker houding en verlaagde agressie.” De onderzoekers verklaarden deze verschillende uitkomsten door het experimentele paradigma dat wordt gebruikt en aan de lage ecologische validiteit van het meeste experimentele onderzoek.
- In 2004 onderzochten de Amerikaanse wetenschappers Langevin en Curnoe het gebruik van pornografisch materiaal door seksueel-delictplegers. Uitkomst van dit onderzoek was dat pornografie een ondergeschikte rol speelt bij het plegen van seksuele delicten, en dan voornamelijk bij het plegen van seksuele delicten met kinderen. De onderzoekers gaven aan dit laatste tegelijkertijd een alarmerend resultaat te vinden.

Waarom is het voor het maatschappelijk werk relevant om een overzicht te hebben van de huidige onderzoeksresultaten in verband met hun clientèle? Welke functie heeft onderzoek voor het maatschappelijk werk? Maatschappelijk werk is namelijk eerder praktisch dan wetenschappelijk georiënteerd. Toch verschaffen onderzoek en literatuur de maatschappelijk werker niet alleen de relevante kennis, maar hebben zij ook een signalerende en bewustmakende functie. Daarnaast draagt literatuur regelmatig bij aan de oplossing van bestaande problemen; de maatschappelijk werker haalt immers een deel van zijn handelingskennis uit literatuur.

3.2.3 Conclusies van onderzoek naar effecten van pornografie

De conclusies van onderzoek naar effecten van pornografie zijn zoals eerder vermeld uiteenlopend. De resultaten zijn in drie groepen te verdelen: pornografie heeft een *positief* effect, een *negatief* effect of *geen* effect.

Binnen deze groepen zijn de resultaten uiteenlopend voor wat betreft de mate waarin het effect zich voordoet, de sterkte van dit effect, en als laatste of er een vaste groep mensen aan te wijzen is waarop het effect zich voordoet en of er bijzondere omstandigheden nodig zijn.

De volgende onderzoeksresultaten wil ik graag samenvatten. Sommige van deze resultaten zijn herhaaldelijk teruggekomen in diverse onderzoeken, andere resultaten zijn niet vaak teruggekomen maar zijn wel vaak gebruikt in verhandelingen en literatuur.¹

¹ Zie onder meer: Eggermont, S (1998). Pornografie en verkrachting: oordeel of analyse? Drie stromingen in het onderzoek naar de effecten van pornografie. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 1998, 26(3): 204-219; Baird, R.M., Rosenbaum, S.E. (1998). *Pornography: private right or public menace?* New York: Prometheus books.

- Pornografie heeft geen aantoonbaar effect op mensen die ermee in aanraking komen
- Pornografie neemt seksuele spanning weg
- Pornografie kan voorkomen dat een seksueel delict wordt gepleegd
- Pornografie zorgt voor een toename van zowel seksuele spanning als agressie
- Pornografie kan veroorzaken dat er een seksueel delict wordt gepleegd
- Pornografie werkt verslavend
- Pornografie bewerkstelligt clichématige beeldvorming (bijvoorbeeld: mannen zijn agressief, vrouwen zijn onderdanig, mannen horen een lange penis te hebben, over een standje wordt niet gediscussieerd)
- Pornografie zorgt voor een verstoorde seksuele ontwikkeling (bijvoorbeeld: een verstoord 'seksueel zelfbeeld')
- Pornografie kan mensen conditioneren tot nieuwe seksuele behoeften en navenant gedrag

De hier genoemde onderzoeksresultaten hebben elk hun eigen relevantie voor het maatschappelijk werk. Ondanks dat duidelijk moge zijn dat onderzoeksresultaten elkaar tegenspreken en er nog steeds geen sluitende conclusie is over de effecten van pornografie. Duidelijk is in ieder geval dat onderzoekers reden hebben om de effecten van pornografie te onderzoeken. Het is een verschijnsel dat telkens opnieuw op een andere wijze onder de aandacht komt te staan en invloed heeft op steeds nieuwe ontwikkelingen; bijvoorbeeld het onderzoek waaruit blijkt dat het aantal internetaansluitingen afhankelijk is van het aanbod van pornografie op internet. Zolang niet met zekerheid is uitgesloten dat pornografie - of het nou negatief of positief is- een effect kan uitoefenen op cliënten van het maatschappelijk werk, is het voor het maatschappelijk werk belangrijk om zich te verdiepen in het verschijnsel en in de mogelijke effecten.

3.3 Inventarisatie van cliëntgroepen van het maatschappelijk werk

In deze paragraaf maak ik een indeling van de werkgebieden en de cliëntgroepen van het maatschappelijk werk. Pornografiegerelateerde problematiek kan zich bij cliënten van het maatschappelijk werk namelijk op uiteenlopende wijzen voordoen, dit is deels afhankelijk van de doelgroep waarbinnen de betrokken cliënt valt. De cliënten binnen een bepaalde doelgroep hebben een gemeenschappelijk kenmerk waardoor ze op een specifieke manier kwetsbaar kunnen zijn voor de problematiek.

3.3.1 De verschillende werkgebieden van het maatschappelijk werk

Een grove verdeling van werkgebieden van het maatschappelijk werk:

- jeugdhulpverlening
- ouderenhulpverlening
- alloctonenhulpverlening
- bedrijfsmaatschappelijk werk
- reclassering/gedwongen hulpverlening
- medisch maatschappelijk werk
- algemeen maatschappelijk werk

Binnen deze werkgebieden zijn allerlei verschillende cliëntgroepen aan te wijzen. Deze groepen vallen soms binnen meerdere werkgebieden van het maatschappelijk werk. Bovendien kan een cliënt van het maatschappelijk werk binnen meerdere van onderstaande groepen vallen:

- jongeren
- ouderen
- verslaafden
- gedetineerden
- medewerkers van een bedrijf
- allochtonen
- asielzoekers
- medisch patiënten

3.3.2 *Effecten die pornografie kan hebben op cliëntgroepen van het maatschappelijk werk*

Cliënten uit de genoemde groepen hebben een gemeenschappelijk kenmerk waardoor ze op een specifieke manier kwetsbaar kunnen zijn voor de effecten van pornografie.

Bijvoorbeeld:

- Jongeren verkeren in een groeifase: ze doorgaan een lichamelijke en een psychische seksuele ontwikkeling. Allerlei invloeden van buitenaf kunnen een rol spelen in hun seksuele identiteitsvorming en de manier waarop ze zelf met seks omgaan. Ze experimenteren met grenzen en ervaren onzekerheden op bepaalde gebieden.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een jongere: *Dennis heeft al een paar keer ruzie gehad met zijn vriendin. Hij heeft in een pornofilm gezien hoe twee mensen anale seks hadden. Dennis wil dit ook met zijn vriendin, maar zij wil het niet. Er zijn nog meer dingen die hij in pornofilms heeft gezien en die zij niet wil doen. Dennis vindt dat zijn vriendin erg ouderwets is op het gebied van seks. Hij vindt dat hij aan de pornofilms kan zien hoe mensen tegenwoordig seks horen te hebben.*
- Ouderen hebben moeite met het omgaan met de snelle ontwikkelingen van de laatste decennia en met nieuwe media. Ze zijn vaak minder vertrouwd met internet en de snelle ontwikkelingen die zich ook daar voordoen. Daarnaast hebben sommige ouderen moeite met de vrijere seksuele moraal die zich pas tijdens hun volwassenheid in de maatschappij openbaarde.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een oudere: *De zoon van mevrouw Tiekstra heeft bij haar thuis een computer geïnstalleerd en een internetaansluiting voor haar geregeld. Haar zoon heeft haar laten zien hoe ze op het ouderenweb contact kan maken met andere ouderen. Ook heeft hij haar laten zien hoe een zoekmachine werkt. Op zoek naar haar favoriete huisdier voert ze een zoekopdracht in naar poezen. Ze krijgt een lijst met website-titels als 'wat een lekkere poes' en 'lekkere blote wijven'. Ze is geschokt en neemt zich voor om nooit meer het internet op te gaan.*

- Verslaafden hebben een kwetsbaarheid door hun afhankelijkheid. Zoals bijvoorbeeld een internetverslaafde, die enkel nog in de virtuele wereld van het internet verkeert waardoor zijn binding met de 'real life' maatschappij, inclusief maatschappelijke waarden en normen, afneemt.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een verslaafde:
*Meneer Kroon denkt dat hij seksverslaafd is. Hij kan namelijk de hele dag aan niets anders denken. Hij bespreekt dit niet met zijn vrouw. Elke week huurt hij een stapel dvd's bij de videotheek. Deze kijkt hij stiekem als hij alleen thuis is. Als hij geen pornofilm aan het kijken is, denkt hij er voortdurend aan. Daardoor kan hij zich niet meer concentreren op zijn werk. Ook zijn slaap lijdt er onder. Meneer Kroon mag van zijn geloof niet eens naar pornografie kijken. Daardoor voelt hij zich heel schuldig. Toch kan hij er niet mee stoppen.
 Hij durft dit niet met de dominee te bespreken. Hij denkt er wel over om hulp te zoeken bij een christelijk maatschappelijk werker.*
- Gedetineerden zijn buiten hun wil deels afgesloten van de maatschappij. Ze hebben weinig tot geen gelegenheid tot seksuele contacten. Ze ontvangen met de tv in hun cel vaak standaard Canal+ waarop dagelijks pornofilms worden vertoond.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een effect heeft op een gedetineerde:
*Kees zit in een Huis van Bewaring omdat hij is veroordeeld voor een gewelddadige beroving. Al eerder in zijn leven heeft hij situaties meegemaakt waarin geweld een rol speelde.
 Tot nu toe was de enige pornografie die hij heeft gezien, een Playboy die hij een keer heeft gekocht. Nu kan hij 's avonds in zijn cel naar pornofilms kijken. Kees merkt tijdens het kijken van de films dat hij het meest opgewonden raakt van scenes waarin vrouwen ruw worden behandeld.
 's Nachts kan hij er niet van slapen. Hij is van zijn opwinding geschrokken en vraagt zich af of hij diep van binnen soms een gestoorde verkrachter is. Hij weet niet of hij op deze manier nog wel gewoon bij zijn vrouw kan thuiskomen na zijn gevangenisstraf. De hele nacht denkt hij er over na. De volgende dag heeft hij een afspraak met zijn reclasseringsmedewerker. Die merkt tijdens het gesprek dat hem iets dwars zit.*
- Veel bedrijven geven hun personeel de toegang tot een werk-pc met internettoegang. Vaak zijn medewerkers van een bedrijf in de gelegenheid om een snelle internetverbinding te gebruiken voor andere doeleinden dan strikt werkgerelateerde. Hun e-mailaccount wordt niet door collega's ingezien. Vaak zijn zij de enige gebruiker van de betreffende computer. Hun prive-omgeving heeft al helemaal geen toegang tot de computer. Mensen die graag eens pornografie zouden willen downloaden maar in hun thuisomgeving een verbod ervaren, kunnen op het werk sneller in de verleiding komen om naar pornosites te browsen.

- Een voorbeeld waarin pornografie een effect heeft op een medewerker van een bedrijf:
Liesbeth is door haar manager aangesproken op haar internetgedrag. Ze heeft tijdens werktijd, met haar werk-pc, pornosites bekeken. Dit is door de IT-afdeling gerapporteerd aan haar leidinggevende. Een definitief gesprek volgt nog. Liesbeth schaamt zich erg en vraagt zich af of haar directe collega's op de hoogte zijn. Ze vindt het vreselijk dat haar manager weet dat ze pornografie heeft gekeken. Verder is ze bang voor het volgende gesprek, ze denkt dat ze wordt ontslagen. Ze heeft erover gedacht om er met een bedrijfsmaatschappelijk werker over te praten, maar uiteindelijk ziet ze daar van af. Ze is bang dat het bedrijfsmaatschappelijk werk haar maar raar zal vinden, dat ze pornografie heeft bekeken.
- Allochtonen zijn vaak maar voor een deel betrokken bij de Nederlandse samenleving. Ze hebben geen overzicht in de bronnen die hun kinderen kunnen gebruiken om aan pornografie te komen. Ze zijn zich niet bewust van de pc's met internettoegang op de school van hun kinderen. Allochtonen hebben vaak conservatievere normen ten aanzien van seksuele opvoeding. Allochtone jongeren die informatie nodig hebben over seks en dit anoniem willen, kunnen op internet gericht naar seks gaan zoeken.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een allochtoon:
Fatma is vijftien. Ze woont nog bij haar ouders. Haar lichaam heeft vrouwelijker vormen gekregen en is zich verder aan het ontwikkelen. Ze is voor het eerst aan het nadenken over seks. Thuis praten ze daar niet over. Op school hebben ze seksuele voorlichting gehad, maar dat ging enkel over de biologische kanten van voortplanting. Fatma wil graag weten wat er met haar lichaam gebeurt als ze voor het eerst seksueel contact heeft. Ze besluit dit op internet op te zoeken. Ze zoekt op 'sex eerste keer' en komt op een site met als titel 'meer dan 750 geile verhalen'. Ze schrikt erg van de plaatjes die ze op de site ziet staan, en vraagt zich af of ze dit later in haar huwelijksnacht ook zo zal moeten doen.. Ze weet niet met wie ze er over kan praten.
- Asielzoekers zijn kwetsbaar vanwege de 'tijdelijke' en niet-legale status die zij in Nederland hebben. Vluchtelingen die bang zijn dat ze niet in Nederland mogen blijven, kunnen sneller in het illegale circuit terechtkomen. Vrouwen kunnen bijvoorbeeld worden gelokt met een mooie baan, en als porno-actrice worden geronseld.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een asielzoeker:
De 'Kraggenburgse pornozaak'¹: In oktober 2004 werd bekend dat enkele vrouwelijke vluchtelingen met een mooie baan zijn gelokt. Uiteindelijk werden ze echter gedwongen om in pornofilms te acteren. Ze werden

¹ <http://www.rechtspraak.nl>, 2005

opgesloten gehouden in een loods op het Friese platteland. Nadat ze door de politie waren ontzet, konden ze met een maatschappelijk werker van slachtofferhulp praten over hun traumatische ervaringen.

- Medisch patiënten kunnen om specifieke redenen met pornografie te maken hebben (gehad). Mannen die met vruchtbaarheidsonderzoek te maken krijgen bijvoorbeeld, moeten bijvoorbeeld een zaadmonster leveren. Als ‘stimulans’ wordt vaak in de afzonderingsruimte pornografie neergelegd. Mannen die dat niet willen, worden daar toch ongewenst mee geconfronteerd. Ook kan iemand een geslachtsziekte hebben opgelopen ten gevolge van onveilige seksuele contacten. In de Nederlandse porno-industrie is onveilige seks eerder gewoonte dan uitzondering. Dit is overigens ook in andere landen nog steeds het geval. In Amerika is het in de meeste staten inmiddels verboden om onveilige seksuele contacten te hebben ten behoeve van pornofilms. Dit onder het mom van onveilige arbeidsomstandigheden. De films waarin condooms worden gebruikt, genieten echter weinig populariteit. De meeste nieuwe films die uitkomen, bevatten scènes met onveilige seksuele contacten.
 - Een voorbeeld waarin pornografie een bepaald effect heeft op een patiënt: *Heather is pornoactrice. Ze heeft haar werk altijd wel leuk gevonden. Nu heeft ze gehoord dat bij een collega HIV is vastgesteld. Een paar maanden geleden heeft ze met deze collega in een pornofilm gespeeld. Bij haar is geen HIV vastgesteld, maar over een paar maanden is de diagnose pas betrouwbaar. Heather zit hierdoor in vreselijke spanning. Verder kijkt ze op een nieuwe manier tegen haar werk aan. Ze realiseert zich nu pas de risico's die worden genomen in de porno-industrie. Ze vindt het dom van zichzelf dat ze daar nooit bij heeft stilgestaan. Ze is ook boos op de overheid die nooit maatregelen tegen de porno-industrie heeft getroffen. Na haar HIV-test praat ze hierover met een medisch maatschappelijk werker.*

De lijst hierboven kan nog veel langer worden gemaakt. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de manier waarop specifieke cliëntgroepen van het maatschappelijk werk kwetsbaar kunnen zijn voor de effecten van pornografie.

Het onderzoek naar de effecten van pornografie richt zich doorgaans op effecten op de gemiddelde pornografiegebruiker. Het maatschappelijk werk heeft echter vaak te maken met mensen die in bijzondere omstandigheden verkeren. Hun leven is op een bepaalde plek -al dan niet tijdelijk- ontwricht, soms speelt er psychische of psychiatrische problematiek, soms is er sprake van deviant gedrag.

De meeste cliënten van het maatschappelijk werk zijn over het algemeen kwetsbaarder, of in ieder geval op een andere manier kwetsbaar, dan de gemiddelde mens. Het is dus maar de vraag in hoeverre de onderzoeksresultaten ook op deze groep mensen van toepassing is. Zeker is in elk geval, dat er nog geen wetenschappelijk onderzoek heeft plaatsgevonden met een sluitende conclusie over de effecten van pornografie. Daarnaast kunnen genoeg voorbeelden uit de dagelijkse praktijk van het maatschappelijk werk

worden gehaald waaruit blijkt dat pornografie een bepaald effect kan hebben op cliënten van het maatschappelijk werk.

3.4 Conclusie

Onderzoek naar de effecten van pornografie leidt tot uiteenlopende conclusies. De mogelijkheid dat pornografie effect kan uitoefenen op cliënten van het maatschappelijk werk, gezien in het licht van de vergrote kwetsbaarheid van de verschillende cliëntgroepen, is afdoende om de conclusie te kunnen trekken dat het zinvol is voor het maatschappelijk werk om op zijn minst een nadere verkenning van het onderwerp te doen.

4 Bewustzijn van het maatschappelijk werk op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bekijk ik of het maatschappelijk werk zich bewust is van de mogelijke effecten die pornografie op cliënten heeft. Dit onderzoek ik omdat ik wil vaststellen of het nodig is om dit onderwerp als een probleem te signaleren bij het maatschappelijk werk. Zolang de maatschappelijk werker zich niet bewust is van mogelijke effecten van pornografie op cliënten, zal de mogelijkheid bestaan dat er een onvolledige of zelfs onjuiste diagnose wordt gesteld, hetgeen consequenties kan hebben voor het vervolgtraject. Als het maatschappelijk werk zich niet bewust is van de mogelijke effecten van pornografie, heeft dit dus gevolgen voor het hulpverlenend handelen. In dit hoofdstuk beschrijf ik de uitkomsten van mijn onderzoek op gebied van beschikbare vakliteratuur over pornografie en van enkele interviews die ik bij maatschappelijk werkers over dit onderwerp heb afgenomen.

4.2 Dataverzamelingstechnieken

Eén van de dataverzamelingstechnieken is volgens Mighelbrink¹ de ‘inhoudsanalyse’. Via inhoudsanalyse heb ik gegevens uit de literatuur gezocht op grond van relevantie met betrekking tot probleem-, vraag- en doelstelling.

Naast dit literatuuronderzoek heb ik een halfgestructureerd open interview gehouden met zes maatschappelijk werkers. Bij dit type interview wordt structuur aangebracht met behulp van een vooraf vastgestelde vragenlijst, waarbij de vragen als aanleiding kunnen worden gebruikt om het onderwerp uit de vraag verder te exploreren.

In de volgende paragrafen ga ik nader in op het literatuuronderzoek en de praktijkinterviews.

Dit hoofdstuk biedt een antwoord op de volgende deelvraag: *Moet het maatschappelijk werk bewust worden gemaakt van de mogelijke effecten die pornografie op cliënten heeft?*

4.3 Vakliteratuur van maatschappelijk werkers

4.3.1 Verschillende bronnen

Maatschappelijk werkers putten uit tal van bronnen. Het is typisch een beroepsgroep waarin gebruik wordt gemaakt van een eclectisch-integratieve werkwijze. ‘Eclectisch-integratief’ slaat op het methodisch handelen van de maatschappelijk werker en gaat uit van de zienswijze dat geen enkele stroming of methode zaligmakend is of voor alle cliënten of problemen altijd de beste². De maatschappelijk werker beperkt zich niet tot één richting, stroming, theorie of methodiek, maar men kiest elke keer opnieuw uit verschillende stromingen ofwel benaderingen. Zoals de maatschappelijk werker gebruik

¹ Mighelbrink, F. (2002). Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Utrecht: SWP (Stichting Welzijns Publicaties).

² Snellen, A (2000). Basismodel voor methodisch hulpverleners in het maatschappelijk werk. Een eclectisch-integratieve aanpak. Bussum: uitgeverij Coutinho

maakt van tal van handelwijzen, methodieken en competenties, zo gebruikt hij ook zijn vakliteratuur. Er is weliswaar vakspecifieke literatuur beschikbaar, maar daarnaast gebruikt de maatschappelijk werker ook vakliteratuur van tal van aangrenzende beroepen.

Ik heb een kort literatuuronderzoek uitgevoerd. Een aantal veelgebruikte bronnen heb ik onderzocht op de aanwezigheid van artikelen of informatie over pornografie. Hieronder de lijst met onderzochte bronnen.

- De psycholoog: tijdschrift van het Nederlands Instituut voor Psychologen
- Denkbeeld: tijdschrift voor psychogeriatric
- Deviant: tijdschrift tussen psychiatrie en maatschappij
- Maatwerk: tijdschrift voor maatschappelijk werkers.
- Psy: tijdschrift over geestelijke gezondheidszorg
- Tijdschrift voor groepspsychotherapie
- Tijdschrift voor psychotherapie
- Tijdschrift voor seksuologie
- Tijdschrift voor sociologie
- TijdSchrift - magazine voor pastoraat, gezin en gemeenteopbouw
- De vakbibliotheek
- Internetsites voor maatschappelijk werkers: maatschappelijkwerkonline.nl, maatschappelijkwerker.web-log.nl, amw-vangnet.nl en maatschappelijkwerk.com.

Zowel in de hierboven genoemde vakliteratuur als op de genoemde websites is er geen artikel of topic over pornografie verschenen in de afgelopen twee jaargangen¹.

4.3.2 De functie die vakliteratuur vervult voor maatschappelijk werkers

Zoals al eerder genoemd in deze scriptie verschaffen onderzoek en literatuur de maatschappelijk werker relevante vakkennis. Naast praktijkervaring is dit de tweede kennisbron aan de hand waarvan de maatschappelijk werker zijn eigen handelen evalueert en waar nodig verder kan ontwikkelen. Vakliteratuur is de theoretische ondersteuning en bevestiging van de praktijk en het is een aanvulling met praktijkervaring van andere vakgenoten. Daarnaast worden er wetenschappelijke onderzoeksresultaten gepubliceerd aan de hand waarvan nieuwe methodieken kunnen worden ontwikkeld en aandachtsgebieden kunnen worden verschoven. Vakliteratuur draagt dus in belangrijke mate bij aan de handelingskennis van de maatschappelijk werker.

Behalve het stimuleren van vakinhoudelijke groei heeft literatuur ook een signalerende en bewustmakende functie. De maatschappelijk werker wordt op de hoogte gesteld van nieuwe aandachtsgebieden, het verschuiven van zwaarten per aandachtsgebied, nieuwe cliëntgroepen en van ontwikkelingen in de maatschappij die voor nieuwe problematiek of voor nieuwe oplossingen kunnen zorgen.

¹ Jaargangen 2004 en 2005 t/m april.

4.3.3 Pornografie in de vakliteratuur

In de vakliteratuur die maatschappelijk werkers doorgaans gebruiken, is in de afgelopen jaren geen artikel over pornografie verschenen.

Van de tijdschriften die zijn opgesomd in de vorige paragraaf heb ik de recentste jaargangen doorgenomen. Hier en daar kwamen artikelen voor over seksuele problemen of andere aangrenzende gebieden, maar er is geen artikel aangetroffen dat specifiek pornografie en eventueel daaraan gelieerde problematiek behandelde.

Wel zijn er artikelen over pornografie in algemene literatuur verschenen, zoals ook in hoofdstuk twee en drie beschreven. Het gaat dan om kranten, televisieprogramma's, wetenschappelijk onderzoek, algemene tijdschriften en zo nu en dan een gebonden uitgave. De maatschappelijk werker moet echter zelf de relevantie ervan voor het maatschappelijk werk ontdekken en moet zelf een verband leggen tussen de bevindingen van het betreffende onderzoek en zijn eigen dagelijkse praktijk. De vraag is of pornografie en de effecten die het kan hebben op cliënten, op die manier voldoende onder de aandacht komt van het maatschappelijk werk.

4.4 Interviews met maatschappelijk werkers

4.4.1 De functie van deze interviews

In verband met deze scriptie heb ik met een aantal maatschappelijk werkers gesproken.

Het doel van deze gesprekken was om mijn eigen beeldvorming te toetsen aan de praktijk. Daarnaast wilde ik een beeld verkrijgen van het bewustzijnsniveau van de maatschappelijk werker op het gebied van effecten van pornografie.

Resultaten van de gesprekken voorzien de scriptie van waardevolle achtergrondverhalen. Het zijn derhalve oriënterende interviews geweest. Het is dus geen wetenschappelijk onderzoek en er zijn geen harde conclusies over de effecten van pornografie of over de algemene ervaring van het maatschappelijk werk op dat gebied te halen uit deze gesprekken.

4.4.2 De onderzoeksbenadering en onderzoeksmethode

In mijn onderzoeksbenadering heb ik gekozen voor een kwalitatief onderzoek. Volgens Migchelbrink is een kwalitatief onderzoek niet getalsmatig van aard, maar beschouwend in de vorm van woorden en beelden. Het is een open en flexibele onderzoeksbenadering. Dit past bij mijn onderzoeksmethode die exploratief van aard is. De onderzoeksmethode wordt hieronder nader toegelicht.

De methode die ik voor mijn kwalitatieve onderzoek heb gebruikt is praktijkgericht en exploratief. Bij een exploratief onderzoek is er vooraf geen theorie en zijn er ook geen scherp geformuleerde hypothesen voorhanden. Exploratief onderzoek is juist gericht op de ontwikkeling van een theorie en/of scherpere formulering van hypothesen.¹ Deze methode sluit aan bij mijn scriptie omdat deze een vrij brede scope heeft en voor een deel nog onontgonnen terrein betreft.

De door mij gebruikte interviewmethode is het halfgestructureerde interview zoals ik heb

¹ Migchelbrink, F. (2002). Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Utrecht: SWP.

beschreven in paragraaf 4.2.

Mijn interviews hadden tevens het karakter van een behoeftenonderzoek. Zoals Mighelbrink stelt, gaat het daarbij om 'het inventariseren of bepalen van het verschil tussen een bestaande en een gewenste situatie, de kloof tussen 'wat is' en 'wat zou moeten zijn', het verschil tussen huidige en toekomstige (gewenste) situatie, processen, gedragingen of resultaten'. Mijn opinie is dat er als vanzelf reeds een behoefte in de hedendaagse Nederlandse maatschappij bestaat om rondom pornografiegerelateerde problematiek meer expertise op te bouwen; het gaat immers om een sociaal probleem dat niet als zodanig wordt erkend en herkend. Bij mijn onderzoek richtte ik er mij derhalve niet op om vast te stellen of er bij het maatschappelijk werk een bewuste behoefte was om meer expertise op te bouwen op het gebied van pornografie.

Ik wilde weten of het onderwerp 'pornografie' wel eens heeft geleefd bij de maatschappelijk werker, of het wel eens in de praktijk aan de orde is geweest en of de maatschappelijk werker pornografie als een potentiële probleemveroorzaker ziet. Passend bij mijn half-gestructureerde onderzoeksopzet¹ heb ik een korte vragenlijst samengesteld met kernachtige vragen, waarop ik in ieder geval antwoord wilde hebben. Verder heb ik het gesprek zijn eigen weg laten gaan.

4.4.3 De vragenlijst

Hieronder staan de vragen geformuleerd die ik de zes maatschappelijk werkers heb voorgelegd.

Vragenlijst

I Bent u het onderwerp 'pornografie' wel eens tegengekomen in cursussen of in vakliteratuur?

II. Bent u het onderwerp 'pornografie' wel eens tegengekomen in uw werk?

III. Als u pornografie als onderwerp tegenkwam op uw werk, hoe bent u daarmee omgegaan? Was u bekend met het onderwerp en eventuele bijbehorende problematiek? Had u voldoende aan uw eigen beroepscompetenties?²

IV. Denkt u pornografie wel eens tegen te zullen komen in uw werk?

V. Vindt u pornografie een relevant aandachtsgebied voor het maatschappelijk werk?

VI. Denkt u dat het nu voldoende op de hoogte is van pornografie en de mogelijke effecten op cliënten?

4.4.4 De respondenten en verantwoording van de keuze

Ik heb gesprekken gevoerd met respondenten uit de volgende werkgebieden: het algemeen maatschappelijk werk, het bedrijfsmaatschappelijk werk, de verslavingsreclassering, het jongerenwerk, het gezinswerk, de vrouwenhulpverlening, het schoolmaatschappelijkwerk.

Ik wilde graag met een aantal maatschappelijk werkers uit verschillende aandachtsgebieden spreken en heb geprobeerd een deel van de cliëntgroepen die in mijn scriptie ter sprake komen, daarmee te dekken.

¹ Zie paragraaf 4.2 'dataverzamelingstechnieken'.

² In paragraaf 4.5 wordt vraag III nader toegelicht. Daarin zullen ook de genoemde beroepscompetenties worden toegelicht.

4.4.5 *Uitkomsten van de interviews*

De reacties op mijn vragen liepen ver uiteen. Sommige maatschappelijk werkers hadden veel te melden over dit onderwerp en kwamen het ook tegen in hun dagelijkse praktijk. Anderen begrepen niet welk verband ik probeerde te leggen tussen pornografie en maatschappelijk werk.

In deze paragraaf geef ik de uitkomsten van de interviews weer door de vragen van de vragenlijst per stuk te behandelen en de verschillende reacties weer te geven. Ter illustratie heb ik ervoor gekozen om citaten uit de interviews toe te voegen.

I. Bent u het onderwerp ‘pornografie’ wel eens tegengekomen in cursussen of in vakliteratuur?

Vier respondenten meldden het onderwerp ‘pornografie’ niet te zijn tegengekomen in cursussen of vakliteratuur.

Eén respondent gaf als antwoord ‘uiteraard’ pornografie in vakliteratuur te zijn tegengekomen.

Eén respondent herinnerde zich dat tijdens haar studie maatschappelijk werk, pornografie in één les aan de orde is geweest.

II. Bent u het onderwerp ‘pornografie’ wel eens tegengekomen in uw werk?

Vijf respondenten waren het onderwerp ‘pornografie’ wel eens tegengekomen in hun werk, één respondent gaf geen antwoord omdat ze de vraag niet begreep.

De respondenten die pornografie wel in hun werk waren tegengekomen, konden de volgende ervaringen noemen.

Een maatschappelijk werker in het vrouwenwerk had in gesprekken met prostituees het onderwerp ‘pornografie’ wel eens zijdelings voorbij horen komen, maar niet als hoofdonderwerp. Wel was pornografie expliciet en veelvuldig het directe onderwerp geweest bij vrouwelijke cliënten waarvan de mannelijke partner bepaald gedrag verwachtte als directe aanleiding van pornografie. Het ging dan om situaties waarbij de man graag wilde dat hun vrouw meekeek, of de vertoonde handelingen nadeed, of zelf in de porno-industrie ging werken.

Een maatschappelijk werker uit het jongerenwerk zei zijdelings met pornografie te maken hebben gehad. Het ging daarbij om een jongen waarvan de vader op een of andere (onduidelijke) wijze met pornografie te maken had. Het ging daarbij om seksueel deviant gedrag binnen het gezin. Deze melding was afkomstig van een casemanager. De begeleidende maatschappelijk werker heeft hier verder niet op doorgevraagd omdat de begeleiding zich op school richtte.

Dezelfde maatschappelijk werker zei in een vorige baan met vrouwen te hebben gewerkt die in de gedwongen prostitutie werkten. Uit het antwoord werd niet duidelijk wat het verband was tussen gedwongen prostitutie en pornografie, en óf er überhaupt wel een verband was.

Een maatschappelijk werker in het algemeen maatschappelijk werk meldde dat hij op huisbezoeken regelmatig ‘pornoboekjes’ openlijk zag liggen. Wanneer bij de betreffende cliënten een probleem speelde rond de seksuele relatie, gebruikte hij deze boekjes wel als

aanknopingspunt en onderwerp in het gesprek. Bijvoorbeeld door aan te geven dat hij had gezien dat er een stapel seksboekjes op de keukenbar lag en dat hij zich afvroeg of deze boekjes een rol speelden in hun probleem.

Een reclasseringsmedewerker was pornografie als onderwerp tegengekomen in een nieuw instrument waarmee recidivegevaar wordt ingeschat. Daarin staat het meetpunt dat seksualiteit/pornografie een aanleiding voor het plegen van een delict kan zijn.

Een andere reclasseringsmedewerker had een cliënt gehad die was aangehouden voor het bezit van kinderporno op zijn pc. Hij was daarvoor vrijgelaten en een tijd later voor hetzelfde feit aangehouden. Deze man had circa 2500 bestanden aan kinderporno (als het niet meer was). De reclasseringsmedewerker heeft vervolgens met hem gesproken over zijn pedofiele gevoelens en of hij hier ooit naar gehandeld heeft. Hij vroeg of de porno een vervanging was voor zijn verlangens of dat hij uit nieuwsgierigheid hier mee was begonnen. Deze persoon schaamde zich erg voor het feit dat hij de kinderporno had omdat hij op zich een gerespecteerd man in zijn omgeving was.

Een bedrijfsmaatschappelijk werker had meegemaakt dat een cliënt een werkgerelateerd probleem had gekregen doordat hij veel websites van pornografische aard bezocht. Na waarschuwingen werd hij op non-actief gezet. Omdat men constateerde dat de medewerker een seksueel probleem had, werd hij niet ontslagen maar kreeg hij de kans om te worden begeleid naar een andere baan.

Nog een voorbeeld uit de reclassering: een cliënt zat in de gevangenis en had in een pornofilm meegespeeld. De bewuste film werd uitgezonden. Alle gedetineerden van die afdeling hadden de film gezien (een Canal+-abonnement is eerder gewoonte dan uitzondering in de gevangenis). De reclasseringsambtenaar heeft er kort over gesproken met de cliënt. Vervolgens is met de groep afgesproken dat er even de ruimte voor was, maar het daarna over moest zijn.

De reclasseringsmedewerker zegt hierover: ‘In deze situatie heb ik het idee dat er onvoldoende gebruik is gemaakt van competenties. Er is geen bijbehorende problematiek bij gezocht¹. Daarnaast lijkt het kijken van porno in de bajes gewoon, dus is dat geen gespreksonderwerp. Aan de andere kant accepteert het gevangeniswezen bij pedofielen geen naakte kinderfoto's uit bijvoorbeeld tijdschriften’.

III. Als u pornografie als onderwerp tegenkwam op uw werk, hoe bent u daarmee omgegaan? Was u bekend met het onderwerp en eventuele bijbehorende problematiek? Had u voldoende aan uw eigen beroepscompetenties?

Bij het opstellen van deze interviewvraag bedoelde ik met ‘beroepscompetenties’ de competenties zoals beschreven in hoofdstuk zes. Tijdens de interviews had ik de beroepscompetenties kort kunnen doornemen en de mening van de maatschappelijk werkers erover kunnen vragen. Het bleek echter dat de maatschappelijk werkers een eigen visie op beroepscompetenties hadden. Er zijn vele indelingen mogelijk en ieder had zijn eigen invulling aan mijn vraag gegeven. Men was er onveranderd van uitgegaan dat ik competenties in het algemeen bedoelde. Deze invulling heb ik daargelaten omdat het

¹ Navraag leert dat bedoeld werd, dat er geen oorzaak-gevolganalyse is gemaakt en niet is nagegaan of er sprake was van pornografiegerelateerde problematiek.

immers een open interview was. Laat het de lezer duidelijk wezen dat bij deze vraag 'beroepscompetenties' dus kunnen worden gelezen als algemene beroepsvaardigheden.

Eén respondent is niet nader op deze vraag ingegaan.

Vijf respondenten gaven aan wel bekend te zijn met het fenomeen pornografie.

'Ik heb uit eigen initiatief veel gelezen over porno en de beelden die hiermee samenvallen.'

Van deze vijf respondenten zeiden er drie dat ze op dit gebied meer expertise zouden willen opbouwen omdat ze zich hierin niet voldoende geschoold voelden.

Een respondent: 'En nee, ik voelde me daar zeer ongeschikt en niet goed in geschoold.'

Een ander: 'Ik zou hierin wel meer expertise in willen opbouwen en daarmee mijn beroepscompetenties uitbouwen.'

Nog een citaat: 'Nu de vraag me zo gesteld wordt, denk ik dat ik er te weinig over weet of dat ik daar nog vrij naïef in kan zijn.'

Eén respondent zei geen problemen te zien in pornografie. Een ander zei voldoende expertise te hebben: 'Volgens mij is ieder mens bekend met het onderwerp. Ik heb voldoende aan mijn eigen beroepscompetenties. Maar ik draai al ruim dertig jaar mee in de hulpverlening.'

Over de praktische omgang met dit onderwerp zegt een algemeen maatschappelijk werker: '...dan 'gebruik' ik deze boekjes als illustratiemateriaal en vragenmateriaal. Ook werp ik meestal als routineobservatie een blik op de video's en dvd's in dergelijke probleemsituaties'.

Een andere maatschappelijk werker, uit het jongerenwerk, kon zich een incident over pornografie herinneren. "Dat was toen ik gezinnen deed. Die vader had zijn zoon een pornofilm gegeven om met zijn vrienden te kijken met zijn verjaardag, en die moeder was daar natuurlijk hels over. Die jongen was volgens mij pas een jaar of zestien, zeventien. Maar dan ga je dat gesprek natuurlijk niet verder over porno houden. Je hebt het dan over verstoorde relatiepatronen. Die man en die vrouw moeten eerst op één lijn komen wat de kinderen betreft. Dat is het patroon, die porno dat is dan bijzaak."

Wat voor indruk het zien van de film had gemaakt op de betreffende jongen, kon de maatschappelijk werker niet vertellen, want daar had de begeleiding zich verder niet op gericht.

IV. Denkt u pornografie wel eens tegen te zullen komen in uw werk?

Een van de respondenten is niet op deze vraag ingegaan.

Een van de respondenten dacht niet zo snel met pornografie te maken te zullen hebben.

Vier respondenten gaven aan dit vaker tegen te gaan komen.

Een voorbeeld uit de vrouwenhulpverlening: 'Ik merk dat hoe makkelijker ik dit onderwerp ter sprake breng, hoe meer vrouwen hier vragen over hebben.'

Een algemeen maatschappelijk werker gaf situaties aan waarin hij dacht nog zeker met pornografie te maken te krijgen: '...met name in situaties rond huiselijk geweld, de

erotische relatie en aanverwante terreinen’.

Een reclasseringsmedewerker zei: ‘Ongetwijfeld zal ik het tegenkomen. Mogelijk bij zedendelicten. Ik denk dat het onderwerp porno onlosmakelijk verbonden is met het onderwerp seksualiteit. Eerst zal je een basis met een client moeten opbouwen waarin je dit onderwerp kunt bespreken.’

V. Vindt u pornografie een relevant aandachtsgebied voor het maatschappelijk werk?

Twee respondenten vonden pornografie geen relevant aandachtsgebied voor het maatschappelijk werk.

Een citaat: ‘Ik kan me er eerlijk gezegd niet veel bij voorstellen. Ik heb zelf absoluut geen probleem met het fenomeen porno, zolang het bepaalde grenzen niet overschrijdt zoals kinder- of dierenporno. Verder moet iedereen zelf weten waar hij/zij zijn genot vandaan haalt.’

Vier respondenten vonden pornografie wel een relevant aandachtsgebied voor het werk. Bijvoorbeeld: ‘Seksualiteit is een belangrijk onderdeel van het leven en daarmee voor het maatschappelijk werk. Met name binnen de vrouwenhulpverlening heeft bijna elke vrouw ervaringen met pornografie. Meestal gaat het hier om vrouwen die weinig zelfredzaam zijn en daarom vaak de wensen en verwachtingen van de man willen beantwoorden.’

Een ander citaat: ‘Als sommige mensen daar mee bezig zijn, of de dupe van zijn, moeten wij als mw’er er toch meer van weten lijkt me.’

Een reclasseringsmedewerker meent dat de relevantie van pornografie afhankelijk is van het vakgebied binnen het maatschappelijk werk: ‘... een RIAGG zal sneller met seksuele hulpvragen te maken krijgen. Bij de verslavingsreclassering komen niet veel zedendelicten voor. Mede hierdoor zal je minder snel geneigd zijn naar dit onderwerp te vragen.’

VI. Denkt u dat het maatschappelijk werk voldoende op de hoogte is van pornografie en de mogelijke effecten op cliënten?

Drie respondenten zeiden te denken dat het maatschappelijk werk onvoldoende op de hoogte is van pornografie en de mogelijke effecten.

‘Seks wordt sowieso erg weinig ter sprake gebracht, erg jammer,’ aldus een maatschappelijk werker uit de vrouwenhulpverlening.

Een reclasseringsmedewerker: ‘Het is een taboe dus ook in je werk. Als jouw referentiekader (als professional) daar helemaal niet vanuit gaat, zul je niet snel naar dit onderwerp vragen.’

Een respondent kon zich niet voorstellen om welke effecten het ging en gaf geen antwoord op de vraag.

Een respondent zei dat het maatschappelijk werk voldoende op de hoogte is van pornografie en de mogelijke effecten vanwege een soort ‘ingebodde kennis’: ‘Het

maatschappelijk werk is voldoende op de hoogte van de problematiek rond seksualiteit, waar pornografie een element van is.'

Een respondent meende onvoldoende inzicht te hebben om deze vraag te kunnen beantwoorden. 'Ik heb onvoldoende zicht of 'het' algemeen maatschappelijk werk voldoende is toegerust voor dit onderwerp. Ook binnen het team van mijn organisatie heb ik daar onvoldoende zicht op. Pornografie komt nooit of zelden ter sprake.'

4.5 Bruikbaarheid van het onderzoek

In deze paragraaf beschrijf ik de bruikbaarheid van mijn onderzoek aan de hand van de eisen zoals Migchelbrink deze heeft opgesteld.

- Afstemming in het onderzoek. Dit onderzoek sluit aan op de huidige maatschappelijke ontwikkelingen op het gebied van pornografie en op het huidige bewustzijnsniveau van de maatschappelijk werkers op dit gebied. Mijn mening is dat er een gat is gevallen tussen het sociale probleem van de pornografiegerelateerde problematiek enerzijds en de herkenning en erkenning daarvan als zodanig door het maatschappelijk werk anderzijds. Daaruit vloeit voor mij als vanzelfsprekend het belang voort om mijn scriptie en daarmee ook mijn onderzoek, daarop te richten.
- Verbondenheid en aansluiting met de praktijkproblematiek. 'De' praktijk van het maatschappelijk werk bestaat in werkelijkheid uit een scala aan instellingen en praktijksituaties. Pornografiegerelateerde problematiek kan zich voordoen in al deze verschillende beroepsrichtingen. Om goed aan te sluiten bij de praktijk heb ik gekozen voor een breed literatuuronderzoek dat zoveel mogelijk vakgebieden van het maatschappelijk werk dekt. Daarnaast heb ik bij de praktijkinterviews gekozen voor respondenten uit verschillende vakgebieden en uit verschillende regio's in Nederland.
- Tijdsduur van het onderzoek. De doorlooptijd van het praktijkonderzoek was twee maanden. De maatschappelijk werkers hebben de vragen en het onderwerp vooraf kunnen inzien en kregen daardoor de gelegenheid om over de vragen na te denken. De interviews zijn recent¹ en geven daarmee hedendaagse feiten weer. Het literatuuronderzoek beslaat een periode van anderhalf jaar. Het gaat daarbij om vakbladen die zijn verschenen tot en met april 2005. Ook dit onderzoek geeft dus een hedendaags beeld. Daarnaast is ver genoeg teruggezocht (vanaf januari 2004) om echt vast te kunnen stellen dat het onderwerp recentelijk niet of nauwelijks ter sprake is gekomen.
- Concrete bruikbaarheid van de onderzoeksresultaten. De resultaten van het literatuuronderzoek zijn concreet bruikbaar. De dekking is groot: de meestgebruikte vakliteratuur is doorgenomen. Het is direct duidelijk geworden dat het onderwerp niet in de belangstelling staat in de vakliteratuur. De resultaten van het praktijkonderzoek geven nog geen aanleiding tot concrete conclusies en te ondernemen stappen. Wel wordt duidelijk dat er binnen het maatschappelijk werk uiteenlopende visies zijn aangaande deze problematiek en

¹ Van februari tot april 2005.

dat de maatschappelijk werkers behoefte hebben aan meer informatie en expertise op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek. Het praktijkonderzoek heeft derhalve een eerste aanzet gegeven tot aanvullend onderzoek. In hoofdstuk zeven verwerk ik in mijn aanbevelingen hoe dit vorm zou kunnen krijgen.

- Begrijpelijke weergave van de onderzoeksresultaten.

Ik heb regelmatig citaten uit de interviews gebruikt teneinde de resultaten te kunnen illustreren. Daarnaast heb ik de resultaten per vraag weergegeven, waardoor een vergelijking tussen de verschillende maatschappelijk werkers per onderwerp mogelijk is.

4.6 Conclusie

De resultaten van de inhoudsanalyse en van de halfgestructureerde interviews worden in de volgende twee paragrafen besproken.

4.6.1 Conclusie naar aanleiding van het literatuuronderzoek

Het lijkt er op dat de maatschappelijk werker nog niet echt is geconfronteerd met een serieuze vakpublicatie over pornografie in verhouding tot de doelgroepen van het maatschappelijk werk. In de publicaties vanaf januari 2004 tot april 2005 is het onderwerp weinig tot niet aan de orde geweest. Het gaat dan om een brede lijst met vakbladen die het grootste deel van de werkgebieden van het maatschappelijk werk dekt.

Zoals al eerder genoemd in deze scriptie, verschaffen onderzoek en literatuur de maatschappelijk werker relevante vakkennis. Vakliteratuur is de theoretische ondersteuning en bevestiging van de praktijk. Zoals eerder aangegeven in deze scriptie kan vakliteratuur aanleiding geven tot methodiekontwikkeling, kan het leiden tot verschuiving van aandachtsgebieden van het maatschappelijk werk en draagt het in belangrijke mate bij aan de handelingskennis van de maatschappelijk werker. Bovendien heeft vakliteratuur een signalerende en bewustmakende functie.

Nu de vakliteratuur erin tekortschiet om het sociale probleem van de pornografiegerelateerde problematiek te behandelen, moet de maatschappelijk werker zelf de relevantie ervan voor het maatschappelijk werk ontdekken.

Mijn mening is dat pornografie en de effecten die het kan hebben op cliënten, mede door het ontbreken aan vakliteratuur op dit gebied, onvoldoende onder de aandacht komt van het maatschappelijk werk.

4.6.2 Conclusie naar aanleiding van praktijkinterviews

De maatschappelijk werkers die ik heb gesproken, zijn bekend met het verschijnsel pornografie en de problemen die het met zich meebrengt voor sommige van hun cliënten doordat ze er zelf in hun werk mee in aanraking zijn gekomen. Enkele maatschappelijk werkers hebben er zijdelings mee te maken gehad in hun werkveld. Enkelen geven aan pornografie niet echt als een serieus verschijnsel in hun werkveld te zien en schatten in dat de effecten van pornografie nihil zijn, in elk geval verwaarloosbaar. Nadat het onderwerp enige tijd is doorgesproken, verandert deze visie echter en meent men dat het toch zinvol zou zijn om zich meer te verdiepen in de mogelijke effecten van pornografie op cliënten.

Pornografie blijft ergens een lachwekkend onderwerp dat niet serieus te nemen is. Pas als dat lachwekkende etiket is weggenomen en er ruimte is om na te denken over de bestaande onderzoeken en de mogelijke gevolgen die cliënten van het maatschappelijk werk kunnen ondervinden van pornografie, blijkt dat het maatschappelijk werk zich meer wil verdiepen in het onderwerp. Pas dan blijkt hoe weinig vakkennis er beschikbaar is over dit onderwerp. De maatschappelijk werker moet voorlopig derhalve terugvallen op zijn beschikbare handelingskennis, vaardigheden, methodieken, beroepscompetenties.

In mijn opinie is er een causaal verband aan te wijzen tussen het ontbreken van pornografiegerelateerde thematiek in vakliteratuur en de expertise van het maatschappelijk werk op dit gebied. Het ontbreken van gedegen onderzoek, van artikelen van diverse aard (beschrijvend, signalerend, filosoferend enzovoort) en van signalering in vakliteratuur is volgens mij één van de oorzaken dat het maatschappelijk werk pornografiegerelateerde problematiek niet herkent als sociaal probleem, niet of onvolledig op de hoogte is van de mogelijke effecten van pornografie op haar cliënten en zich niet bezighoudt met methodiekontwikkeling op dit gebied.

5 De noodzaak van kennisvergroting op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik in op de vraag of de kennis van het maatschappelijk werk met betrekking tot de effecten van pornografie moet worden vergroot. Dit moet worden nagegaan omdat bewustwording alleen niet voldoende is. Als het maatschappelijk werk zich wel bewust is van de mogelijkheid dat pornografie invloed heeft op haar cliënten, maar niet op de hoogte is van eventuele positieve of negatieve effecten en omgangswijzen, dan bestaat nog steeds de mogelijkheid dat de maatschappelijk werker een onjuist pad inslaat in de diagnostiek en begeleiding van zijn cliënt.

In paragraaf 5.2 ga ik in op de inhoud van de beschikbare vakliteratuur en de afwezigheid van artikelen over pornografie en daaraan gerelateerde problematiek.

Omdat daaruit geen afdoende antwoord te geven valt op de vraag of kennisvergroting op dit gebied nodig is, ga ik in paragraaf 5.3 dieper in op de interviews die ik met maatschappelijk werkers heb gehouden. Wat hebben de maatschappelijk werkers zelf te melden over hun kennis op dit gebied? Hoe is momenteel hun hulpverlenend handelen wanneer ze op pornografiegerelateerde problematiek stuiten? Zijn ze zich bewust van deze problematiek en hun kennisniveau? En ten slotte: is er een behoefte aan kennisvergroting?

Dit hoofdstuk biedt een antwoord op de volgende deelvraag: *moet de kennis van de maatschappelijk werkers worden vergroot op het gebied van de effecten van pornografie?*

5.2 Vakliteratuur

In het vorige hoofdstuk is een opsomming gemaakt van beschikbare en veelgebruikte vakliteratuur voor maatschappelijk werkers.

Jaargang 2004 en 2005 (tot en met april 2005) van de tijdschriften genoemd in 4.2.1 zijn nagezocht op artikelen over pornografie. Zowel in de vakliteratuur als op de genoemde websites is er geen artikel of topic over pornografie aangetroffen¹.

Daaruit blijkt dat de aandacht niet ligt bij pornografiegerelateerde problematiek.

Dit geeft echter geen antwoord op de vraag of er wel behoefte is aan onderzoek en methodiekontwikkeling op dit gebied.

De interviews die ik heb gehouden met maatschappelijk werkers² geven aan dat er bij een deel van hen wel degelijk een behoefte is aan kennisvergroting en methodiekontwikkeling op dit gebied.

Daarom ga ik in de volgende paragraaf verder in op de interviews.

¹ Zie: hoofdstuk 4 paragraaf 4.2.1.

² Zie: hoofdstuk 4

5.3 Interviews

5.3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is geconcludeerd dat de maatschappelijk werker nog niet echt is geconfronteerd met een serieuze vakpublicatie over pornografie in verhouding tot de doelgroepen van het maatschappelijk werk. Pas nadat het lachwekkende en niet-serieuze etiket van het onderwerp is weggenomen, blijkt dat het maatschappelijk werk zich meer zou willen verdiepen in het onderwerp. Pas dan blijkt ook hoe weinig vakkennis er beschikbaar is over dit onderwerp. De maatschappelijk werker moet terugvallen op zijn beschikbare handelingskennis, vaardigheden, methodieken, beroepscompetenties.

5.3.2 *Kennis van de maatschappelijk werker op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten*

Uit de interviews bleek dat sommige maatschappelijk werkers zich onvoldoende bekwaam voelden op het gebied van pornografie en op dit gebied meer kennis zouden willen vergaren en meer expertise zouden willen opbouwen.

Als pornografiegerelateerde problematiek vandaag de dag om de hoek komt kijken, gebruikt de maatschappelijk werker zijn huidige expertise om dit onderwerp te benaderen. De maatschappelijk werker heeft een heel instrumentarium aan algemene methodieken en handelingsvaardigheden om problematiek bij cliënten mee tegemoet te treden. Het blijkt echter dat er dan op heel verschillende manieren tegen pornografie wordt aangekeken. De ene maatschappelijk werker meent dat pornografie ‘slechts’ een onderdeel van de algemene seksualiteit van de mens is, en kan zich niet voorstellen dat pornografie een onderdeel van een probleem kan vormen. Een andere maatschappelijk werker ziet pornografie juist wel als een potentiële probleemveroorzaker of als een mogelijk aangrijpingspunt in een gesprek over seksuele problematiek.

Een maatschappelijk werker trok het verband tussen seksualiteit en pornografie en gaf aan dat seksualiteit al te weinig onder de aandacht kwam in vakliteratuur, en (daaronder vallend) pornografie al helemaal niet.

Het verband tussen seksualiteit en pornografie werd vaker gelegd en een andere maatschappelijk werker vond juist dat het maatschappelijk werk op professionele wijze problematiek kan hanteren rond seksualiteit, en daarmee ook op het gebied van pornografie.

Een andere maatschappelijk werker legde een verband tussen pornografie en een *taboe*: “Het is een taboe dus ook in je werk”. Volgens haar is dat de reden dat pornografie verder niet onder de aandacht komt in vakbladen. Daarmee wordt niet geheel duidelijk waarom andere taboes wel onder de aandacht komen, juist binnen het werkveld van het maatschappelijk werk. Het gaat hier om een reclasseringsmedewerker die dagelijks met meerdere taboes te maken krijgt: criminaliteit, alcoholisme, drugsverslaving, et cetera.

Ook meende een maatschappelijk werker onvoldoende kennis te hebben om antwoord te kunnen geven op de vraag of het maatschappelijk werk voldoende op de hoogte is van pornografie en de mogelijke effecten ervan op zijn cliënten. Hij had daar geen zicht op en

bovendien komt pornografie niet ter sprake op zijn werk. Met andere woorden, deze maatschappelijk werker ontdekte tijdens het interview dat hij niet wist of zijn werkomgeving voldoende deskundig was om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan. Deze constatering en bewustwording zorgden voor een nieuwe behoefte aan kennisvergarig.

De maatschappelijk werker moet weten of hij op zijn werk over voldoende kennis en middelen beschikt om met problematiek van allerlei aard om te kunnen gaan.

Over het algemeen blijkt dat de maatschappelijk werkers ermee worstelen om pornografie in een bepaald kader te plaatsen. Valt het onder seksualiteit, erotiek, genotsmiddelen of deviant gedrag? Pas als hierop een antwoord gegeven is en de problematiek in een grijpbare vorm is gegoten, kan antwoord worden gegeven op de vragen of deze problematiek relevant is, of de maatschappelijk werker voldoende is onderlegd enzovoort.

5.3.3 Hulpverlenend handelen wanneer pornografie aan de orde komt in de hulpverlening

Wanneer pornografie in de praktijk naar voren komt als (onderdeel van) een probleem, gaan de maatschappelijk werkers hier ook op uiteenlopende wijzen mee om. De één voelt zich onvoldoende geschoold en ervaart dit als ‘storend’ in het hulpverleningsproces. ‘Het is storend tijdens het hulpverleningsproces omdat je je tijdens een gesprek zit af te vragen of je wel voldoende op de hoogte bent van de problematiek, of je misschien dingen over het hoofd ziet’, aldus een maatschappelijk werker in de vrouwenhulpverlening.

De ander daarentegen gebruikt zijn huidige beroepscompetenties en acht deze als voldoende geschikt.

In hoofdstuk zes kom ik uitgebreid terug op de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk. Deze beroepscompetenties vormen mijns inziens de bouwstenen voor het hulpverlenend handelen.

Zoals in de vorige paragraaf werd beschreven, heeft de maatschappelijk werker een scala aan methodieken en handelingsvaardigheden die kunnen worden toegepast op problematiek van velerlei aard. Het gaat daarbij om veel meer dan een ‘luisterend oor’. In hoofdstuk zes wil ik het hulpverlenend handelen op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek toetsen aan de hand van de aldaar genoemde beroepscompetenties.

Als pornografiegerelateerde problematiek vandaag de dag om de hoek komt kijken, gebruikt de maatschappelijk werker zijn huidige expertise om dit onderwerp te benaderen. De maatschappelijk werker heeft een heel instrumentarium aan algemene methodieken en handelingsvaardigheden om problematiek bij cliënten mee tegemoet te treden. Het blijkt echter dat er dan op heel verschillende manieren tegen pornografie wordt aangekeken. De ene maatschappelijk werker meent dat pornografie ‘slechts’ een onderdeel van de algemene seksualiteit van de mens is, en kan zich niet voorstellen dat pornografie een onderdeel van een probleem kan vormen. Een andere maatschappelijk werker ziet pornografie juist wel als een potentiële probleemveroorzaker of als een mogelijk aangrijpingspunt in een gesprek over seksuele problematiek.

Hoe de maatschappelijk werker handelt tijdens de hulpverlening, is voor een deel afhankelijk van zijn kennis over de thematiek van het probleem. Is hij zich in het geheel niet bewust van een bepaald eventueel meespelend probleem, dan kan dit zijn handelen beïnvloeden. In de volgende paragraaf wil ik het bewustzijnsniveau van de maatschappelijk werkers noemen ten aanzien van pornografiegerelateerde problematiek.

5.3.4 *Bewustzijnsniveau*

De maatschappelijk werkers konden verschillende situaties noemen waarbij ze dachten in de toekomst te maken te kunnen krijgen met pornografiegerelateerde problematiek. Ook de maatschappelijk werkers die in het begin van het interview aangaven niet echt met pornografie bezig te zijn en dit niet echt als een serieus onderwerp te zien, konden zich in deze fase van het gesprek goed indenken dat zij met pornografie te maken kunnen krijgen.

Het bleek dat het interview zelf ook onbedoeld een bepaald bewustwordingsproces op gang bracht bij de maatschappelijk werkers. Door simpelweg het onderwerp op tafel te leggen en hier een aantal vragen over te stellen, werd dit onderwerp door sommigen voor het eerst als serieus onderwerp benaderd en vanuit het perspectief van het maatschappelijk werk bekeken.

De maatschappelijk werkers die pornografie geen relevant aandachtsgebied voor het maatschappelijk werk vonden, konden zich niet echt indenken wat voor problematiek gelieerd zou kunnen zijn aan pornografie. Een maatschappelijk werker merkte op: 'Iedereen moet zelf weten waar hij zijn genot vandaan haalt.' Daarmee plaatste zij pornografie in de categorie van genotsmiddelen, maar trok hier geen verdere conclusies uit, zoals de verslavende werking (of andere negatieve effecten) die sommige genotsmiddelen blijken te hebben, of de rol die genotsmiddelen in sociale problemen in onze maatschappij kunnen spelen. Zo zijn er bijvoorbeeld een aantal sociale problemen aan te wijzen die gerelateerd zijn aan gokken, alcohol en drugs. Ook als pornografie als genotsmiddel wordt beschouwd, dient de thematiek nader te worden onderzocht.

De maatschappelijk werkers die pornografie wel een relevant aandachtsgebied vonden, speculeerden over de positie van pornografie in de maatschappij. Steeds kwam dezelfde conclusie naar voren, namelijk dat pornografie een belangrijk onderdeel van de Nederlandse samenleving is en daarmee als vanzelfsprekend een belangrijk aandachtsgebied is voor het maatschappelijk werk. De mogelijkheid bestaat dat mensen een aan pornografie gelieerd probleem krijgen en daarmee als cliënt bij het maatschappelijk werk terechtkomen. Deze mogelijkheid impliceert vanzelf de verplichting voor de maatschappelijk werker om zich in de problematiek te verdiepen. Er werd geen verband gelegd met de mogelijkheid dat pornografie een sociaal probleem is.

Het bewustzijnsniveau van de maatschappelijk werkers ten aanzien van pornografiegerelateerde problematiek lijkt onderling te verschillen. De één is zich bewust van de aanwezigheid van het probleem maar weet niet hoe tegen deze thematiek aan te kijken en wat ermee te doen, de ander is zich niet bewust van het probleem en meent dat

pornografie ‘slechts’ een normatieve kwestie is. Geen van de maatschappelijk werkers ziet pornografie als een sociaal probleem. Naar mijn idee wordt dit deels veroorzaakt door het gemis aan vakliteratuur over dit onderwerp. In mijn conclusie ga ik hier verder op in.

5.4 Conclusie

Zowel in de vakliteratuur als op de genoemde websites is er geen artikel of topic over pornografie aangetroffen.

Daaruit blijkt dat binnen dat gedeelte van het vakgebied de aandacht niet ligt bij pornografiegerelateerde problematiek.

Het gemis aan vakliteratuur over dit onderwerp is volgens mij één van de oorzaken dat de maatschappelijk werkers zich niet of weinig bewust zijn van pornografiegerelateerde problematiek. Als de maatschappelijk werkers zich er al van bewust zijn dat deze problematiek aanwezig is, worstelen ze ermee om pornografie in een bepaald kader te plaatsen. Valt het onder seksualiteit, erotiek, genotsmiddelen, verslavingsproblematiek of deviant gedrag?

Omdat er weinig tot geen onderzoek is gedaan naar de effecten van pornografie op cliënten van het maatschappelijk werk, is de kennis van de maatschappelijk werker op dit gebied gering.

Hoe de maatschappelijk werker handelt tijdens de hulpverlening, is voor een deel afhankelijk van zijn kennis over de thematiek van het probleem. Is hij zich in het geheel niet bewust van een bepaald eventueel meespelend probleem, dan kan dit zijn handelen beïnvloeden.

Geen van de maatschappelijk werkers ziet pornografie als een sociaal probleem.

Samenvattend zie ik een causaal verband tussen vakliteratuur, kennis- en bewustzijnsniveau en hulpverlenend handelen met betrekking tot pornografiegerelateerde problematiek. Het gemis aan vakliteratuur over de thematiek zorgt voor een laag kennis- en bewustzijnsniveau bij de maatschappelijk werkers. Daardoor wordt pornografiegerelateerde problematiek niet als sociaal probleem erkend en vindt er geen methodiekontwikkeling op dit gebied plaats. Dit alles beïnvloedt naar mijn mening het hulpverlenend handelen van de maatschappelijk werker wanneer deze problematiek aan de orde komt. Dit hulpverlenend handelen wil ik in hoofdstuk zes nader onderzoeken aan de hand van de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk.

6 De beroepscompetenties van het maatschappelijk werk

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk ga ik in op de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk. Heeft het maatschappelijk werk voldoende competentie om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan? Het is belangrijk om dit te weten omdat het maatschappelijk werk naast bewustzijn en kennis, ook de juiste competenties nodig heeft om effectief met deze problematiek te kunnen omgaan. Ik beschrijf dit door de huidige competenties van het maatschappelijk werk te leggen naast de genoemde problematiek. Er wordt gepoogd om een antwoord te leveren op de volgende twee deelvragen: “Heeft het maatschappelijk werk voldoende competentie om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan?” en “Welke nieuwe methodieken, vaardigheden en handelingsstrategieën zijn aan te bevelen voor het maatschappelijk werk wanneer deze specifieke problematiek zich voordoet?”

6.2 Korte samenvatting van de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk

6.2.1 Inleiding

Met beroepscompetenties worden de handelingsbekwaamheden bedoeld die nodig zijn om het beroep van maatschappelijk werker uit te oefenen. Deze handelingsbekwaamheden zijn op verschillende wijzen in te delen. Ik gebruik een gangbare indeling in vijf beroepscompetenties¹:

- De vakinhoudelijke competentie
- De sociaal-communicatieve competentie
- De methodische competentie
- De professioneel-organisatorische competentie
- De doorgroei-competentie

6.2.2 Korte beschrijving van de vijf beroepscompetenties

1) De vakinhoudelijke competentie

Bij de vakinhoudelijke competentie gaat het om de vaardigheid om sociale problemen te verkennen en de vaardigheid om een multi-causale analyse te maken van de probleemsituatie van een cliënt.

Deze bekwaamheid bestaat uit (vooral) cognitieve vaardigheden die nodig zijn om grondig te reflecteren op sociale problemen (en hun vertaling op meso- en micro-niveau) en om praktisch te handelen om deze problemen te helpen aanpakken, binnen een gegeven beroepsmatige en maatschappelijke context.

De centrale vaardigheden zijn hier:

- Kunnen onderzoeken en analyseren van kenmerken van sociale problemen, zoals ze zich voordoen in de leefsituatie van individuen. Het gaat dan om een multidisciplinaire analyse, dat wil zeggen een combinatie van relevante

¹ Indeling en uitwerking zijn afkomstig uit de reader ‘Beroepscompetenties’ 1997-1998 van de Haagse Hogeschool opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening.

sociologische, psychologische, sociaal-politieke, juridische en culturele inzichten, alsook om een onderzoek naar de leefwereld en systeemwereld waarin cliënten zich bewegen.

- Kunnen ontwerpen, uitvoeren en in de praktijk toetsen van een (nieuwe) probleemaanpak, die een antwoord vormt op de onderzochte probleemsituatie.

2) De sociaal-communicatieve competentie

Bij de sociaal communicatieve competentie gaat het om de vaardigheid stil te staan bij de normatieve kanten van het beroep.

De centrale vaardigheden zijn hier:

- Het hanteren van de eigen persoon en bestaansethiek binnen de professionele beroepsuitoefening
- Sociaal-communicatief handelen. Dat wil zeggen een objectieve, normatieve en expressieve competentie kunnen hanteren en een overwogen beslissing kunnen nemen ten aanzien van wel of niet ingrijpen.
- Het eigen handelen kunnen toetsen aan de criteria van zorgvuldige hulpverlening. De maatschappelijk werker streeft ernaar om zoveel mogelijk recht te doen aan het verhaal van de cliënt en te komen tot onderling begrip. De geldigheidsaanspraken van zowel de maatschappelijk werker als de cliënt staan ter discussie.

Bij deze toetsing worden drie verschillende competenties gebruikt:

- o Instrumentele competentie: de eigen aanspraken op de geldigheid van feiten worden naast die van de ander gezet en over en weer ter discussie gesteld
- o Sociale/normatieve competentie: zowel het kritisch kunnen kijken naar de eigen normen en waarden, als het erkennen en respecteren van die van een ander
- o Expressieve competentie: op authentieke wijze kunnen omgaan met de innerlijke belevingswereld van iemand. Hoe presenteert men zichzelf aan de ander?

3) De methodische competentie

Bij de methodische competentie gaat het om de vaardigheid gebruik te maken van verschillende methodieken. De centrale vaardigheden zijn hierbij:

- Het hanteren van het hulpverleningsproces volgens een plancyclus van oriënteren, analyseren, ontwerpen, uitvoeren en evalueren, als een iteratief zoekproces
- Het hanteren van diverse methoden en technieken, en bij nieuwe problemen het ontwikkelen van nieuwe, adequate handelingsstrategieën

4) De professioneel-organisatorische competentie

Bij de professioneel-organisatorische competentie gaat het om het spanningsveld tussen de wensen en behoeften van de cliënt en de organisatorische voorwaarden van de instelling, of het spanningsveld tussen de professionele beroepseisen en de eisen/verwachtingen van de maatschappij. De maatschappelijk werker moet organisatorische en professiegebonden taken kunnen uitvoeren die voorwaardenscheppend zijn bij het antwoorden op sociale problemen.

De centrale vaardigheden zijn hier:

- Het organiseren en coördineren van het hulp- en dienstverleningsproces, in en vanuit een organisatie; waaronder het hanteren van de werkprocessen binnen de organisatie en het hanteren van de werknemersrol
- Het kunnen werken aan de kwaliteitsverbetering van het beroep, in aansluiting op ontwikkelingen en sociale vraagstukken in de samenleving en de structurele spanningsvelden die hierbij een rol spelen.

5) De doorgroei-competentie

Bij de doorgroei-competentie gaat het om de vaardigheid op metaniveau te reflecteren op het eigen handelen om daarmee het beroepshandelen bij te stellen en verder te ontwikkelen.

De centrale vaardigheden zijn hier:

- Verantwoordelijkheid tonen voor de eigen ontwikkeling
- Op metaniveau kunnen reflecteren op het eigen handelen en dat van anderen
- Toepassingsgericht en betekenisgericht leren

6.3 De beroepscompetenties in verhouding tot pornografiegerelateerde problematiek

6.3.1 Inleiding

In deze paragraaf bespreek ik de hierboven omschreven beroepscompetenties in verhouding tot pornografiegerelateerde problematiek.

Daarbij draait het om de vakinhoudelijke, de sociaal communicatieve en de methodische competentie. De professioneel-organisatorische en de doorgroeicompetentie zijn algemener van aard. Het is niet relevant om deze twee beroepscompetenties speciaal in het licht van pornografiegerelateerde problematiek te bezien. De professioneel-organisatorische competentie is namelijk algemener van aard. Het spanningsveld tussen organisatie en cliënt zal zich bij pornografiegerelateerde problematiek bijvoorbeeld niet anders uiten dan bij andere problematiek. De doorgroei-competentie gaat over zelfreflectie van de maatschappelijk werker. Daarbij komt specifieke problematiek van cliënten helemaal niet aan de orde. Ook hier is het dus niet relevant om deze beroepscompetentie te bespreken in verhouding tot pornografiegerelateerde problematiek.

6.3.2 De vakinhoudelijke competentie en pornografiegerelateerde problematiek

In hoofdstuk twee is vastgesteld dat pornografie als een sociaal probleem kan worden beschouwd. Dat sommige maatschappelijk werkers pornografie niet herkennen als zodanig, kan meerdere oorzaken hebben. Mogelijk is pornografie geen duidelijk, voor de hand liggend sociaal probleem en leent het zich daardoor niet gauw voor onderzoek. Mogelijk heeft de maatschappelijk werker niet voldoende tijd om alle maatschappelijke verschijnselen aan onderzoek en reflectie te onderwerpen en wordt er in de praktijk afgewacht totdat het probleem zich duidelijker manifesteert als een mogelijk sociaal probleem.

Pornografiegerelateerde problematiek wordt momenteel door het maatschappelijk werk niet voldoende herkend en erkend als sociaal probleem. Daardoor staan verdere signalering, onderzoek en methodieontwikkeling stil.

Deze vakinhoudelijke competentie vereist van maatschappelijk werkers dat zij sociale problemen kunnen onderzoeken en de effecten daarvan op cliënten. Op het gebied van pornografiegerelateerde problematiek is het dus een waardevolle competentie.

Momenteel wordt -met betrekking tot pornografie- het proces van sociale-probleemverkenning echter niet op gang gebracht.

Om dit onderzoeksproces te stimuleren is *signalering* van het probleem nodig.

Wanneer pornografie als sociaal probleem onder de aandacht kan worden gebracht bij het maatschappelijk werk, kan de vakinhoudelijke competentie worden gebruikt om het probleem nader te onderzoeken en analyseren.

Signalering, belangenbehartiging en preventie worden gezamenlijk beschouwd als één van de zes kerntaken van het maatschappelijk werk¹. De methodische aanpak van deze kerntaak is als volgt opgebouwd: probleem(h)erkenning, onderzoek, plan van aanpak, uitvoering en evaluatie. Deze kerntaak is nauw verbonden met de vakinhoudelijke competentie. Mijns inziens is signalering een eerste voorwaarde om pornografiegerelateerde problematiek onder de aandacht van het maatschappelijk werk te kunnen brengen.

6.3.3 *De sociaal-communicatieve competentie en pornografiegerelateerde problematiek*

De maatschappelijk werker moet kunnen stilstaan bij de normatieve kanten van het beroep.

Het onderwerp 'pornografie' zal op verschillende wijzen een appèl doen op ethische vraagstukken bij de maatschappelijk werker. Hoe wordt bijvoorbeeld omgegaan met seksualiteit, waar liggen de grenzen van het toelaatbare? Kan de maatschappelijk werker normatieve vragen over pornografie beantwoorden met de wetgeving of komt er meer bij kijken?

Eén van de centrale vaardigheden van de sociaal-communicatieve competentie is het hanteren van de eigen persoon en de eigen bestaansethiek. Hulpverleners is niet hetzelfde als het strikt toepassen van beroepskennis of beroepsvaardigheden². De maatschappelijk werker moet in iedere situatie keuzes maken omtrent de vraag wat hem te doen staat. Vaak spelen tegenstrijdige belangen van cliënten, hun omgeving, de instelling voor maatschappelijk werk en de maatschappij een rol bij de problematiek. De tijd dat het aan de individuele maatschappelijk werker wordt overgelaten om zijn of haar keuzes te maken is zo goed als voorbij. Er zijn methoden ontwikkeld om op systematische wijze over essentiële beroepskeuzes na te denken en daarmee een verantwoorde keuze te kunnen maken ten aanzien van het beroepshandelen. Zo zijn er bijvoorbeeld criteria opgesteld om tot een zogenoemde 'zorgvuldige hulpverlening'³ te komen, dat wil zeggen vanuit een integratie van ethisch en methodisch te verantwoorde invalshoeken. De vraag is of de maatschappelijk werker wel een eigen visie heeft ontwikkeld ten

¹ Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werkers (2003). 'Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker', Utrecht: SWP.

² Bron voor deze alinea is: Projectboek 'voor je kiezen', Haagse Hogeschool, opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening, 2000

³ Laan, G. van der (1990). Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk. Utrecht: SWP

aanzien van pornografie en hoe deze ontwikkeling tot stand is gekomen. Een citaat afkomstig uit de interviews: 'Ik heb zelf absoluut geen probleem met het fenomeen porno, zolang het bepaalde grenzen niet overschrijdt zoals kinder- of dierenporno. Verder moet iedereen zelf weten waar hij zijn genot vandaan haalt.' Deze maatschappelijk werker heeft een eigen visie ontwikkeld op het gebied van pornografie. Zij keurt bijvoorbeeld bestialiteit af, terwijl het in de Nederlandse wetgeving wel wordt toegestaan. De vraag is echter: heeft zij voldoende gereflecteerd op haar eigen levenservaringen en op haar eigen visie op pornografie? Staat ze erbij stil hoe haar persoonlijke visie doorwerkt (al dan niet door haarzelf opgemerkt) in de eigen normatieve oriëntaties en bijgevolg in het eigen beroepsmatig handelen? Is zij op de hoogte van de wetgeving? Weet zij wat voor pornografie er zoal op de markt is en of dit een effect heeft op cliënten?

Doordat pornografie niet als sociaal probleem wordt herkend (middels de vakinhoudelijke competentie en de kerntaak signalering), is de kans aanwezig dat de maatschappelijk werker geen bijzondere aandacht besteedt aan dit fenomeen. Daardoor zal de visie van de maatschappelijk werker mogelijk vooral zijn gekleurd door privé-ervaringen met pornografie, niet door wetenschappelijk of beroepsgeoriënteerd onderzoek.

Wanneer pornografie wel als sociaal probleem wordt herkend en als zodanig wordt onderzocht (vakinhoudelijke competentie), zal de maatschappelijk werker een behoefte krijgen aan visieontwikkeling.

Om te kunnen reflecteren op de eigen normen en waarden, is *discussiegelegenheid* en *informatie* nodig.

Informatie over het onderwerp kan als basis dienen voor discussie.

Discussie is naar mijn mening een belangrijk middel om de thematiek nader te exploreren. Het biedt gelegenheid tot verkenning van een onderwerp middels het bespreken van verschillende visies. Het kan bijdragen aan argumentatie en meningsvorming. Door discussie kunnen maatschappelijk werkers inzicht en begrip opdoen door de interpretatie van hun collega's van het onderwerp te reflecteren op de eigen interpretatie.

Met betrekking tot het verkrijgen van informatie zal het in het licht van de sociaal-communicatieve competentie voornamelijk gaan om informatie op het gebied van normen en waarden.

Welke normen en waarden worden er in de maatschappij gehanteerd ten aanzien van pornografie? Hoe kijken de mensen die in professioneel opzicht met pornografie te maken hebben, er tegenaan? Hoe wordt binnen verschillende sociale verbanden met pornografie omgegaan? Is er in de geschiedenis een verschuiving geweest van normen en waarden met betrekking tot pornografie?

Deze informatie kan worden verzameld door onderzoek en interviews.

Discussiegelegenheid kan vervolgens worden gecreëerd door het organiseren van bijvoorbeeld symposia, door het geven van presentaties of door het inrichten van een

aantal colleges op de opleiding MWD.
Hier kom ik in hoofdstuk zeven op terug.

6.3.4 De methodische competentie en pornografiegerelateerde problematiek

Vanuit de vakinhoudelijke competentie kan pornografie worden gesignaleerd als een sociaal probleem, waarna vanuit de sociaal-communicatieve competentie de thematiek nader is verkend en de maatschappelijk werker tot een visie is gekomen.

Uit deze twee competenties zal uiteindelijk de vraag om methodiekontwikkeling voortkomen. Het antwoord daarop is dan de methodische competentie.

De maatschappelijk werker heeft verschillende methoden en technieken tot zijn beschikking. Hij kiest voor die combinatie van methodieken die het beste passen bij de probleemsituatie van dat moment.

Wat als zich tengevolge van maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen een nieuw probleem voordoet? Kan de maatschappelijk werker hier adequaat op reageren met gebruik van reeds toegeëigende methodieken?

Er is sprake van een pendelbeweging tussen drie aspecten van probleemaanpak: probleemformulering, -oplossing en -oplossingsmiddelen. Men kan bij elk van de drie aspecten beginnen en het proces is cyclisch van aard. Er is dus sprake van regelmatig pendelen.

Volgens Snellen¹ is dit zogenoemde ‘cyclisch-iteratieve’ zoekproces beter dan een lineaire benadering, omdat men daarbij op een gegeven moment het idee heeft dat men over alle informatie beschikt, terwijl in werkelijkheid alle informatie onvolledig is, voorlopig en voor aanvulling (herinterpretatie) vatbaar. Met het iteratieve proces kan de probleemanalyse steeds worden vernieuwd, net als de doelen en de interventies.

Is dit cyclisch-iteratieve zoekproces ook toepasbaar op pornografiegerelateerde problematiek? Om een juiste keuze van methodieken te kunnen maken, heeft de maatschappelijk werker een *ethische basis* en inhoudelijke *informatie* nodig over pornografie als sociaal probleem.

De cliënt die met een pornografiegerelateerd probleem aankomt bij het maatschappelijk werk, zal voldoende ruimte kunnen krijgen voor een algemeen hulpverleningsgesprek en mogelijk ook voor een succesvol behandlingsproces. Om een adequate hulpverlening en probleembenadering te kunnen waarborgen, is echter meer nodig dan dat. De maatschappelijk werker moet dan kennis hebben van de bestaande problematiek in al zijn facetten.

6.4 Conclusie

Samenvattend: het analyseren van de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk heeft ertoe geleid dat per competentie verschillende aandachtsgebieden zijn.

Het gaat daarbij voornamelijk om de volgende vijf zaken:

- *signalering* van pornografie als sociaal probleem ;

¹ Snellen, A (2000). Basismodel voor methodisch hulpverkleen in het maatschappelijk werk. Een eclectisch-integratieve aanpak. Bussum: uitgeverij Coutinho

- *informatie* over pornografie, daaraan gerelateerde problematiek en de mogelijke effecten op de cliënten van het maatschappelijk werk;
- *discussiegelegenheid* om het onderwerp verder te exploreren;
- een *ethisch kader*: hoe benadert de maatschappelijk werker het probleem vanuit zijn eigen bestaansethiek.

Om in deze vier vragen te kunnen voorzien, wil ik aanbevelen om onderzoeksresultaten te verzamelen en eventueel aanvullend onderzoek te doen, om informatie over pornografie te vergaren en deze in het kader van een sociaal probleem te plaatsen, om discussiegelegenheid te starten in bijvoorbeeld de opleiding en in casusbesprekingen op het werk en om op alle mogelijke manieren aandacht te vragen voor dit probleem.

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Inleiding

Met de informatie uit de voorgaande hoofdstukken in het achterhoofd is nu het moment aangebroken om terug te komen op de kern van deze scriptie.

In dit hoofdstuk zal ik aangeven op welke manier het maatschappelijk werk effectief zou kunnen en moeten omgaan met pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten.

Ik benoem de antwoorden op de vraagstelling en de zes deelvragen die ik in hoofdstuk één heb beschreven¹. Daarnaast wil ik graag een bijdrage leveren aan de handelingsvaardigheden van het maatschappelijk werk: hoe kan men pornografiegerelateerde problematiek in de praktijk beter leren onderkennen en ermee leren omgaan; hoe kan het maatschappelijk werk bij deze specifieke problematiek het beste haar professionele rol hanteren.

7.2 Antwoorden op de deelvragen

7.2.1 Inleiding

De vraagstelling die centraal staat in deze scriptie is:

“Heeft het maatschappelijk werk nieuwe competenties en vaardigheden nodig om pornografiegerelateerde problematiek bij haar cliënten te kunnen herkennen en ermee om te kunnen gaan, en zo ja, welke zouden dat kunnen zijn?” Het antwoord en mijn visie hierop komen ter sprake in paragraaf 7.3, nadat ik de deelvragen heb behandeld.

De centrale vraagstelling is opgedeeld in zes deelvragen. Er is gepoogd om met elk hoofdstuk van deze scriptie een antwoord te leveren op een deelvraag.

In deze paragraaf wil ik terugkomen op de verschillende deelvragen en de antwoorden daarop.

7.2.2 Antwoord op deelvraag 1: de plaats van pornografie in de Nederlandse maatschappij

De eerste deelvraag luidt: “Wat voor plaats heeft pornografie momenteel in de Nederlandse maatschappij?” In hoofdstuk twee is op deze deelvraag nader ingegaan.

Pornografie heeft in de hele geschiedenis der mensheid een plaats ingenomen in de menselijke samenleving. In Nederland zijn er technologische, politieke en sociologische ontwikkelingen geweest die de plaats van pornografie in de maatschappij beïnvloedden. Het tolerantieniveau ten aanzien van pornografie vertoont een golvende lijn. Momenteel (2005) worden de huidige Nederlandse maatschappelijke normen op het gebied van pornografie als ‘vrij’ ervaren. Desalniettemin is er nog steeds onduidelijkheid over pornografie en worstelen sommige sociale groepen met het al dan niet weghalen van pornografie uit de taboesfeer.

Duidelijk is, dat pornografie als een sociaal probleem te bestempelen valt. Dit blijkt uit de definitie van een sociaal probleem zoals door die verscheidene sociologen (Nelissen en De Wit, Schuyt) is gegeven. Wanneer pornografie aan de hand daarvan wordt

¹ Zie: hoofdstuk 1 paragraaf 7, ‘doelstelling en vraagstelling’.

geanalyseerd, blijkt dat het aan alle criteria voldoet om als sociaal probleem te kunnen worden bestempeld.

Daarmee valt pornografie ook in het relevantiegebied van het maatschappelijk werk. Het maatschappelijk werk vindt immers zijn bestaansgrond in het feit dat er sociale problemen zijn¹. Vanuit een besef van maatschappelijke verantwoordelijkheid dragen maatschappelijk werkers bij aan de aanpak van sociale problemen; soms vanuit de eigen professie, soms vanuit een samenwerking met meerdere disciplines².

7.2.3 Antwoord op deelvraag 2: effecten van pornografie op cliënten van het maatschappelijk werk

De tweede deelvraag die is gesteld, luidt: “Welke effecten kan pornografie hebben op cliënten van het maatschappelijk werk?” In hoofdstuk drie is op deze deelvraag ingegaan.

Onderzoek naar de effecten van pornografie leidt tot uiteenlopende conclusies. Binnen de cliëntgroepen van het maatschappelijk werk zijn er verschillende voorbeelden te bedenken waarin pornografie een rol kan spelen. Zo heb ik onder andere laten zien dat mensen op verschillende manieren ongewenst met pornografie in aanraking komen. Ook wanneer dit niet onvrijwillig gebeurt, kunnen mensen bij het maatschappelijk werk aankloppen met pornografiegerelateerde problematiek. In hoofdstuk drie geef ik daarvan mogelijke voorbeelden uit allerlei cliëntgroepen van het maatschappelijk werk. Uit interviews die ik met maatschappelijk werkers heb gehouden blijkt dat maatschappelijk werkers dergelijke voorbeelden in de praktijk werkelijk tegenkomen.

De mogelijkheid dat pornografie effect kan uitoefenen op cliënten van het maatschappelijk werk, gezien in het licht van de vergrote kwetsbaarheid van de verschillende cliëntgroepen, is afdoende om de conclusie te kunnen trekken dat het zinvol is voor het maatschappelijk werk om op zijn minst het onderwerp nader te verkennen.

7.2.4 Antwoord op deelvraag 3: bewustzijnsniveau van het maatschappelijk werk

De derde deelvraag die is gesteld, luidt: “Moet het maatschappelijk werk bewust worden gemaakt van de mogelijke effecten die pornografie op haar cliënten heeft?” In hoofdstuk vier is op deze deelvraag ingegaan.

Het lijkt er op dat de maatschappelijk werker nog niet echt is geconfronteerd met een serieuze vakpublicatie over pornografie in verhouding tot de doelgroepen van het maatschappelijk werk. Pornografie blijft voor meerdere hulpverleners, zo bleek, een lachwekkend onderwerp dat niet serieus te nemen is. Pas als dat lachwekkende etiket is weggenomen en er ruimte is om na te denken over de bestaande onderzoeken en de mogelijke gevolgen die cliënten van het maatschappelijk werk kunnen ondervinden van pornografie, blijkt dat het maatschappelijk werk zich meer wil verdiepen in het onderwerp. Pas dan blijkt hoe weinig vakkennis er beschikbaar is over dit onderwerp. De

¹ Nelissen, prof. dr. N., De Wit, drs. H. (1991). Het verkennen van sociale problemen. Zeist: Uitgeverij Kerkenbosch.

² Zie: projectboek ‘Voor je kiezen’ 2000-2001 van de Haagse Hogeschool opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening.

maatschappelijk werker moet voorlopig derhalve terugvallen op zijn beschikbare handelingskennis, vaardigheden, methodieken, beroepscompetenties.

7.2.5 *Antwoord op deelvraag 4: kennisniveau van het maatschappelijk werk*

De vierde deelvraag die is gesteld, luidt: “Moet de kennis van de maatschappelijk werkers worden vergroot op het gebied van de effecten van pornografie?” In hoofdstuk vijf is op deze deelvraag ingegaan

Maatschappelijk werkers verwachten dat zij in de toekomst (meer) met pornografiegerelateerde problematiek te maken zullen krijgen. Het merendeel van hen voelt zich niet of onvoldoende deskundig op dit gebied. Het fenomeen ‘pornografie’ schept enige verwarring. De ene maatschappelijk werker ziet het als onderdeel van de normale seksuele ontwikkeling, de ander categoriseert het als deviant gedrag. Moet pornografie vanuit een ethische of vanuit een sociologische invalshoek worden benaderd? Moet het onderwerp wel serieus worden genomen? Afgezien van de onduidelijkheid omtrent dit onderwerp, staat het vast dat in de vakbronnen weinig tot geen aandacht is besteed aan pornografie en eventueel daaraan gerelateerde problematiek. De combinatie van verwarring die ontstaat omtrent het onderwerp, de ervaringen van sommige maatschappelijk werkers ermee in hun praktijk en de afwezigheid ervan in de vakliteratuur, komt uit op de conclusie dat het wenselijk is en soms ook de noodzaak bestaat om de kennis op dit gebied te vergroten.

7.2.6 *Antwoord op deelvragen 5 en 6: competentieniveau van het maatschappelijk werk*

De vijfde en zesde deelvraag die zijn gesteld, luiden: “Heeft het maatschappelijk werk voldoende competentie om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan?” en “Welke nieuwe methodieken, vaardigheden en handelingsstrategieën zijn aan te bevelen voor het maatschappelijk werk wanneer deze specifieke problematiek zich voordoet?” In hoofdstuk zes is op deze deelvraag ingegaan.

Het analyseren van de beroepscompetenties van het maatschappelijk werk heeft ertoe geleid dat per competentie verschillende zaken nodig blijken te zijn.

Het gaat daarbij voornamelijk om de volgende vier zaken:

- *signalering* van pornografie als sociaal probleem ;
- *informatie* over pornografie, daaraan gerelateerde problematiek en de mogelijke effecten op de cliënten van het maatschappelijk werk;
- *discussiegelegenheid* om het onderwerp verder te exploreren;
- een *ethisch kader*: hoe benadert de maatschappelijk werker het probleem vanuit zijn eigen bestaansethiek.

De verschillende beroepscompetenties volstaan en kunnen, mits voldaan is aan de bovenstaande vier voorwaarden, voldoende houvast bieden aan het maatschappelijk werk om met pornografiegerelateerde problematiek om te gaan. De vier genoemde aandachtspunten zijn echter geen kleinigheden. Hoe pornografie als sociaal probleem kan worden gesignaleerd en erkend, en wie de verantwoordelijkheid voelt om deze signaleringstaak op zich te nemen, is niet duidelijk. Informatie over pornografie is nog

maar weinig aanwezig en de samenstelling ervan kost geld en vergt onderzoek, wat ook kosten met zich meebrengt en tijd kost. Discussiegelegenheid is te regelen, vooral bij scholen, universiteiten en andere opleidingslocaties. Degenen die daarover beslissen, zullen echter waarschijnlijk eerst willen worden overtuigd van het belang van het onderwerp, waarmee wordt terugverwezen naar de signalering en de informatie.

In de volgende paragraaf zal deze conclusie worden gebruikt als antwoord op de centrale vraagstelling. Daarnaast zal ik aanbevelingen formuleren om aan de probleemgebieden een oplossing te bieden.

7.3 Antwoord op de centrale vraagstelling

Heeft het maatschappelijk werk nieuwe competenties en vaardigheden nodig om pornografiegerelateerde problematiek bij haar cliënten te kunnen herkennen en ermee om te kunnen gaan, en zo ja, welke zouden dat kunnen zijn?

De beroepscompetenties van het maatschappelijk werk zoals geformuleerd in hoofdstuk zes bieden mijns inziens voldoende houvast aan het maatschappelijk werk om met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan.

De problematiek moet echter eerst worden *herkend* als zodanig, en mijn mening is dat dit momenteel onvoldoende gebeurt. Pornografie wordt door maatschappelijk werkers niet gezien als een serieuze probleemveroorzaker. Volgens mij wordt dat mede veroorzaakt door het gebrek aan informatie en door de afwezigheid van discussiegelegenheid op beroepsniveau.

Om pornografiegerelateerde problematiek te herkennen moet het als sociaal probleem worden gesignaleerd bij het maatschappelijk werk. Er moet informatie over pornografie en daaraan gerelateerde problematiek worden vergaard en er moet gelegenheid tot discussie komen, zodat de maatschappelijk werker een ethisch kader kan scheppen en kan aanvangen met eventueel benodigde methodiekontwikkeling.

Er is dus een causale relatie tussen de verschillende instrumenten:

- Informatie leidt tot signalering
- Signalering leidt tot discussie
- Discussie leidt tot het vormen van een ethisch kader
- Een ethisch kader, in combinatie met de vergaarde informatie, leidt tot methodiekontwikkeling.

De aanzet van deze vier zaken is de *informatie*. Informatie is de eerste dominosteen die de rest doet omvallen. Met informatie staat of valt dus alles. Naar mijn mening moet dan ook een aanvang worden gemaakt met het vergaren én verspreiden van informatie. Mijn scriptie is daartoe een eerste bescheiden aanzet.

In de volgende paragraaf wil ik concrete aanbevelingen geven voor het maatschappelijk werk om in de genoemde benodigdheden te kunnen voorzien.

7.4 Aanbevelingen

Om in de vier genoemde instrumenten te kunnen voorzien, wil ik de volgende aanbevelingen geven.

- Het maatschappelijk werk moet op de hoogte blijven van nieuwe vragen en problemen die zich voordoen ten gevolge van maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen, waaronder pornografiegerelateerde problematiek;
- Het maatschappelijk werk moet op de hoogte zijn van de huidige elkaar tegensprekende onderzoeksresultaten op het gebied van pornografie;
- Het maatschappelijk werk moet de relevantie van een sluitende conclusie erkennen: wát zijn nou werkelijk de effecten van pornografie?
- Het maatschappelijk werk moet nagaan in hoeverre het mogelijk is om sluitend onderzoek te laten doen naar de effecten van pornografie op de Nederlandse maatschappij, haar inwoners en in het bijzonder op de cliënten van het maatschappelijk werk;
- Maatschappelijk werkers moeten beschikken over de capaciteit om pornografiegerelateerde problematiek als zodanig te identificeren. Het gaat daarbij niet zozeer om aanvullende competenties maar om informatie. Pas als de maatschappelijk werker weet dat de problematiek bestaat, welke kenmerken deze heeft en hoe dit zich bij de cliënt kan uiten, kan hij de problematiek identificeren.
- Maatschappelijk werkers moeten op de hoogte zijn van het maatschappelijke verschijnsel ‘pornografie’, in het bijzonder:
 - Wat is pornografie?
 - Wat voor onderscheid wordt er op hoofdlijnen gemaakt?
 - Hoe wordt pornografie behandeld in de Nederlandse wetgeving?
 - Wat voor effect heeft pornografie op de gebruikers ervan, zoals bijvoorbeeld de visie op man/vrouwverhoudingen, op seksualiteit, op machtsverschillen, op bestaande persoonlijkheidsafwijkingen en dergelijke?
 - Op welke wijze kunnen cliënten van het maatschappelijk werk in aanraking komen met pornografie?
- Maatschappelijk werkers moeten het maatschappelijke verschijnsel ‘pornografie’ in de context van een sociaal probleem kunnen plaatsen en daarmee de relevantie van het onderwerp voor het maatschappelijk werk kunnen vaststellen;
- Er moet een gelegenheid tot discussie worden gecreëerd en discussie over pornografie moet worden gestimuleerd. Bijvoorbeeld door het organiseren van een informatie-avond, door redacties van vakbladen aan te schrijven of door op opleidingslocaties en bij cursussen gelegenheid te creëren: een presentatie-opdracht of een lessenblok, eventueel met gastdocenten die in de praktijk te maken krijgen met pornografiegerelateerde problematiek.
- Opleidingen voor maatschappelijk werk en dienstverlening moeten pornografie in hun studiepakket opnemen. Zoals bij het vorige punt reeds als suggestie aangedragen, zou er een lessenblok kunnen worden samengesteld met eventueel gastdocenten, er zou een reader kunnen worden samengesteld met relevante artikelen, er kan een presentatie-opdracht worden gegeven. Belangrijk daarbij is dat de studenten op de hoogte zijn van de criteria voor

sociale problemen en hoe deze zich verhouden tot het beroep van maatschappelijk werker. Daarmee kunnen ze de relevantie zien van pornografiegerelateerde problematiek.

- Er moet worden getracht om pornografie als sociaal probleem onder de aandacht van het maatschappelijk werk te brengen.

Mijn inschatting is dat deze aanbeveling de moeilijkste uit het rijtje is om waar te maken. Er zijn verschillende manieren om een kwestie onder de aandacht van het maatschappelijk werk te brengen. De Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werkers kan worden gecontacteerd. Vakbladen kunnen worden aangeschreven. Instanties en individuele maatschappelijk werkers kunnen per post of per e-mail worden aangeschreven. Er kan een website worden samengesteld waarnaar wordt gelinkt op de vier grotere maatschappelijk werksites. Zo zijn er tal van mogelijkheden te noemen om het maatschappelijk werk te attenderen op pornografie als sociaal probleem.

Wat maakt dit punt dan zo moeilijk? Ik verwacht dat er een probleem zal ontstaan wanneer een actiehouders moet worden aangewezen. Wie zal het op zich nemen om deze activiteiten te gaan uitvoeren? Hiervoor is niet alleen verantwoordelijkheidsgevoel nodig maar ook de praktische gelegenheid. Als er al iemand is die zich (mede)verantwoordelijk voelt om pornografie onder de aandacht van het maatschappelijk werk te brengen, stelt zijn werkgever dan daarvoor direct tijd en eventueel middelen beschikbaar? Verwacht kan worden dat dat niet gebeurt.

De grootste kans van slagen ligt mijns inziens derhalve in het onderwijs. In een studie zijn dergelijke projecten namelijk wel uitvoerbaar. Bovendien hebben alle partijen er baat bij. Er kan invulling worden gegeven aan allerlei leerdoelen voor de student. De opleiding heeft een interessant en hedendaags onderwerp. Het maatschappelijk werk is op de hoogte gebracht van pornografie als sociaal probleem. En, waar het uiteindelijk allemaal om draait, cliënten van het maatschappelijk werk die met pornografiegerelateerde problematiek te maken hebben, krijgen een adequate begeleiding die zo goed mogelijk op hun probleem is afgestemd.

7.5 Conclusie

Pornografie is een sociaal probleem.

Het maatschappelijk werk herkent en erkent pornografie momenteel niet als sociaal probleem. Mogelijk heeft dat tot gevolgen dat pornografiegerelateerde problematiek bij cliënten niet wordt herkend of dat er op inadequate wijze mee om wordt gegaan.

Naar mijn mening zijn er vier belangrijke aandachtspunten waaraan moet worden gewerkt om pornografie onder de aandacht van het maatschappelijk werk te brengen. De beroepscompetenties van het maatschappelijk werk zijn in de kern geschikt om adequaat met pornografiegerelateerde problematiek om te kunnen gaan. Daarvoor moet echter aan een aantal voorwaarden worden voldaan.

Signalering van pornografie als sociaal probleem zorgt dat meer informatie wordt vergaard en dat er discussies worden opgestart. Dit biedt de basis voor de maatschappelijk werker om een ethisch kader ten aanzien van pornografie op te bouwen en om methodiekontwikkeling op te starten.

Pas dan is er ruimte om pornografiegerelateerde problematiek adequaat het hoofd te bieden in het hulpverleningsproces.

8 Bijlage: Bronvermelding

Literatuur

- Baird, R.M., Rosenbaum, S.E. (1998). Pornography: private right or public menace? New York: Prometheus books.
- Cothran, H. (2002). Pornography: opposing viewpoints. California: Greenhaven Press.
- Dworkin, A. (1981). Pornography; men possessing women. Londen: The Woman's Press.
- Gijs, L., Gianotten, W., Vanwesenbeeck, I., Weijnenborg, P. (2004). Seksuologie. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Graaf, H. De (2003). Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-)seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen. Delft: Eburon.
- Greenfield-Sanders, T. (2005). XXX - 30 porn star portraits. New York/Boston: Bulfinch Press.
- Hofstede, G. (1994). Cultures and Organizations, software of the mind. Londen: Mc Graw Hill.
- Heemelaar, M.: Seksualiteit, intimiteit en hulpverlening (2000). Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.
- IJff, M. (2002). Sexcounseling in de psychosociale hulpverlening. Assen: Koninklijke van Gorcum.
- Jameson, J. (2004). How to make love like a porn star: a cautionary tale. New York: HarperCollins.
- Kraakman, D (1997). Kermis in de hel: vrouwen en het pornografisch universum van de 'Enfer' 1750-1850 (1997). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Laan, G. van der. (1990). Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk. Utrecht: SWP (Stichting Welzijns Publicaties).
- Migchelbrink, F. (2002). Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Utrecht: SWP (Stichting Welzijns Publicaties).
- Nelissen, prof. dr. N., De Wit, drs. H. (1991). Het verkennen van sociale problemen. Zeist: Uitgeverij Kerkenbosch.
- Oosten, N. Van (2002). Seksespecifieke hulpverlening voor maatschappelijk werkers. Bussum: Coutinho.
- Schoon, L. (1994). In de schaduw van de lust; vijftientig jaar Rutgers Stichting (1969-1994). Amsterdam: Babylon-De Geus.
- Schuyt, K. (1997). Sociale cohesie en sociaal beleid. Amsterdam: Uitgeverij De Balie.

Snellen, A (2000). Basismodel voor methodisch hulpverkleen in het maatschappelijk werk; een eclecticisch-integratieve aanpak. Bussum: uitgeverij Coutinho

Sterkenburg, dr. P. Van (1977). Erotisch woordenboek. Baarn: Erven Thomas Rap.

Stouw, G. van der (1993). Maatschappelijk werk - theorie en methoden. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Vilsteren, V.T. van (2004). 100.000 jaar sex; over liefde, vruchtbaarheid en wellust. Zwolle: Waanders Uitgevers.

Artikelen

Brandt, E. (2003). Hoogleraar seksuologie - liever had ik de fakkel doorgegeven. Trouw, katern 'Zorg en Gezondheid', 2003-03-29.

Dings, M. (1991). De morele golf – schets van de eigentijdse zeden. HP / De Tijd, 1991-12-03.

Dongen, M. van, Reijn, G. (2005). De pc onthoudt veel – ook foute zaken. De Volkskrant, 2005-05-07.

Eggermont, S (1998). Pornografie en verkrachting: oordeel of analyse? Drie stromingen in het onderzoek naar de effecten van pornografie.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, 1998, 26(3): 204-219.

Frenken, J. (2002). Strafbare seksualiteit en seksueel deviant gedrag: definities en prevalenties. Tijdschrift voor seksuologie, 2002, 01.

Hammink, R. (2005). Seks sloop. De Telegraaf, 2005-02, T19.

Jansen, M. (2003). Het wordt een hete Kerst. Viva, 2003, 52.

Jole, F. van (2004). Porno is cool. De Volkskrant, 2004-09-25, M3.

Sanders, T. (2000). Verslaafd aan Lara. Intermediair, 2000.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003). Waarden, normen en de last van het gedrag. Rapport, 2003.

Wetsartikelen

Chick-arrest, Hoge Raad 17 November 1970, NJ 1971, 373

Deep-Throat arrest, Hoge Raad 28 November 1978, NJ 1979, 93

Wet tot bestrijding van zedeloosheid, Staatsblad (State Bulletin) 1911, 103.

Wetboek van Strafrecht, Titel XIV Misdrijven tegen de zeden, art. 239-253.

Bronnen op het internet

Nederlands Instituut voor Psychologen

<http://62.4.92.166/>

Intermediair - artikel over computerspelletjes

<http://dvtg.hku.nl/actdebat/verlara.htm>

Kanttekeningen bij het onderzoek naar verkrachting als een gevolg van pornografie

http://interaxis.sesuada.org/Interaxis2/html6/steven_eggermont.html

Gereformeerde maatschappelijke dienstverlening

<http://www.dedriehoek.nl/>

Pastorale zorg rond seksuele identiteit

<http://www.different.nl/>

Verband tussen pornografie en seksverslaving

<http://www.dlinda.nl/seks/afvansexverslaafd.htm>

Over actie “stop de porno”

<http://www.ebate.nl/petities/stopdeporno/>

<http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/001753.html>

Familiegeoriënteerd, religieus en tegen pornografie

<http://www.enough.org/>

<http://www.kerkvanjesuschristus.nl/stem/monson.htm>

<http://www.ontmoeting.be>

<http://www.apeldoorn.christenunie.nl>

<http://www.care.org.uk/anon>

Diverse artikelen over pornografie

<http://www.groene.nl>

Films en leeftijdsbegrenzing

<http://www.imdb.com>

Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming

<http://www.nvsh.nl>

De wetwijziging ten aanzien van pornografie in 1970

<http://www.tijdschriftvoorseksuologie.nl/archief/tvs2002-01/tubex.htm>

De relatie tussen breedbandverbindingen en de grootte van de porno-industrie

<http://www.tweakers.net/nieuws/27212>

Australisch grootschalig onderzoek naar pornografie

<http://www.understandingpornography.info>

Website over normen en waarden in de Nederlandse maatschappij

<http://www.zestienmiljoenmensen.nl>